

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra

Rima Juodytė

Klinikinės psichologijos studijų programa

Magistro darbas

**Tarpgeneraciniai traumos aspektai: vaikų patyrimas, vidinė darna ir
potrauminė simptomatika**

Darbo vadovė: Prof. D. Gailienė

Vilnius 2007

TURINYS

SANTRAUKA.....	4
SUMMARY.....	5
PRATARMĖ.....	6
ĮVADAS.....	7
1. Politinės represijos Lietuvoje.....	7
2. Trauminis įvykis, potrauminio streso sutrikimas ir asmenybės pokyčių diagnozė.....	8
3. Politinių represijų psichologiniai padariniai.....	9
4. Politinių represijų sukeltos traumos poveikis antrajai kartai.....	10
4.1 Ar gali trauma būti perduodama?	10
4.2 Antros kartos tyrimai klinikinėje imtyje.....	11
4.3 Antros kartos tyrimai neklinikinėje imtyje.....	13
4.4 Komunikacijos įtaka traumos poveikiui.....	13
4.5 Traumos perdavimo modeliai	14
5. Antrosios kartos heterogeniškumas.....	16
5.1 Šeimų skirtumai	16
5.2 Traumos poveikį antrajai kartai prognozuojantys veiksniai.....	18
6. Politines represijas išgyvenusiujų vaikai Lietuvoje.....	19
TYRIMO TIKSLAI IR HIPOTEZĖS.....	21
TYRIMO METODIKA.....	22
1. Tiriamieji.....	22
2. Matavimo ir vertinimo būdai.....	23
3. Tyrimo eiga.....	25
4. Duomenų tvarkymas.....	26
REZULTATAI.....	27
1. Kokybiniai tyrimo duomenys: represuotų asmenų vaikų patyrimas.....	27
2. Kiekybiniai tyrimo duomenys.....	35
2.1 Pokalbių apie tėvų patirtas represijas dažnumas.....	35
2.2 Represuotų asmenų vaikų trauminis patyrimas.....	36
2.3 Represijas patyrusių asmenų ir jų vaikų grupių palyginimas.....	38
2.4 Ryšys tarp tėvų ir vaikų patiriamų traumos simptomų, vidinės darnos.....	42
2.5 Represuotų asmenų vaikų gautų rezultatų palyginimas grupės viduje.....	43

2.6 Represuotų asmenų vaikų Nevilties skalės rezultatų palyginimas su Lietuvos gyventojų vidurkiu.....	48
REZULTATŲ APTARIMAS.....	49
1. Komunikacija apie trauminę tėvų patirtį.....	49
2. Antrosios kartos ypatumai ir subjektyviai suvokiamas tėvų traumos poveikis.....	52
3. Represuotų asmenų vaikų trauminis patyrimas ir potrauminė simptomatika.....	54
4. Vaikų ir tėvų psichinės sveikatos ryšys.....	55
5. Skirtumai antrosios kartos grupės viduje.....	56
6. Tyrimo ribotumai.....	57
IŠVADOS.....	59
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	60
PRIEDAI.....	63

TARPGENERACINIAI TRAUMOS ASPEKTAI: VAIKŲ PATYRIMAS, VIDINĖ DARNA IR POTRAUMINĖ SIMPTOMATIKA

Santrauka

Tyrimo problema. Lyginant su nacistinių represijų aukų tyrimų gausa, komunistinio režimo vykdytų represijų psichologinės pasekmės yra mažai tyrinėtos. Lietuvoje atliktas išsamus tremtinių, politinių kalinių ir kitų nukentėjusių tyrimas, tačiau duomenų apie sovietinės traumos poveikį antrajai kartai dar beveik nėra. Neklinikinė represuotų asmenų vaikų imtis Lietuvoje iki šiol nebuvo tyrinėta. Todėl šiuo tyrimu nusprendėme išsiaiškinti, koks yra antrosios kartos patyrimas, kokia potrauminė simptomatika būdinga šiems žmonėms, ar jų savijauta siejasi su lytimi ir tuo, kas iš tėvų: mama, tėvas ar abu, išgyveno represijas. Taip pat siekėme palyginti represuotų asmenų ir jų vaikų potrauminės simptomatikos išreikštumą, nustatyti sąsajas tarp vaikų ir tėvų psichinės sveikatos.

Metodika. Tyrime dalyvavo 62 represuotų asmenų vaikai, kurių amžiaus vidurkis 43,21 m. Su dauguma iš jų buvo susisiekiama, padedant jų tėvams (atsitiktinai atrinktiems iš sąrašo), dalyvavusiems sovietų ir nacių represijų psichologinių padarinių tyrime. Represuotųjų vaikams buvo paštu išsiųstas klausimynas, į kurį įtraukti klausimai, susiję su tėvų patirtomis represijomis ir jų įtaka nukentėjusių vaikams, taip pat metodikos, kurios buvo naudotos tiriant nuo represijų nukentėjusius žmones: Harvardo traumos klausimyno (HTK) pirma dalis, Traumos simptomų klausimynas (TSK-35), Vidinės darnos skalė (SOC-13), papildomai įtraukta Becko Nevilties skalė (BHS).

Rezultatai. Dauguma represuotų asmenų vaikų mano, kad tėvų patirtos represijos turėjo įtakos jiems ar jų gyvenimams, minimos ir neigiamos, ir teigiamos pasekmės. Nustatyta, kad antrosios kartos ir represuotų asmenų potrauminės simptomatikos išreikštumas mažai skiriasi: vaikai patiria daugiau tarpasmeninio jautrumo bei agresyvumo ir mažiau disociacijos simptomų. Ryšys tarp represuotų asmenų vaikų ir jų tėvų patiriamų simptomų nestiprus. Tirtų moterų potrauminės simptomatikos išreikštumas yra šiek tiek didesnis nei vyrų. Pastebėta tendencija, kad geriau prisitaikę yra tie represuotųjų vaikai, kurių abu tėvai nukentėjo nuo represijų, blogiau – tie, kurių tik mama patyrė represijas.

TRANSGENERATIONAL ASPECTS OF TRAUMA: EXPERIENCE OF CHILDREN, SENSE OF COHERENCE AND POSTTRAUMATIC SYMPTOMS

Summary

Background: In comparison with large amount of studies of Nazi repression, psychological effects of Soviet repression are little investigated. There is a comprehensive study of the survivors in Lithuania, but we have very little data on the effects of Soviet trauma on the second generation. There were no investigations in the nonclinical sample of the children of survivors in Lithuania. So in this study we tried to answer the first questions about experience of the second generation. We had the aim to compare posttraumatic symptoms of first and second generations. Gender differences of the offsprings of survivors were considered, also psychological health of those, who have mother, father or both parents survivors, was compared.

Methods: 62 children of survivors (23 men and 39 women) participated in this research, mean age of participants was 43,21 years ($SD=7,82$). Most of them were accessed through their parents (randomly selected from the list of survivors), who participated in research of psychological effects of Soviet and Nazi repression. The questionnaire which was sent to the members of second generation consisted of questions, related to their parents' experienced repression and its impact on children of survivors, the same methods, which were used by investigating survivors, were included: Harvard Trauma Questionnaire, Traumatic Symptom Checklist, Sense of Coherence Scale, besides, Beck Hopelessness Scale was used.

Results: Most children of survivors think, that parents' traumatic experience had an impact on them or their lives, both negative and positive effects were mentioned. We found out that there are little differences between second and first generations on posttraumatic symptoms: children of survivors experienced more symptoms of interpersonal sensitiveness and aggressiveness and fewer symptoms of dissociation than survivors group. There is positive, but not strong correlation between some posttraumatic reactions of children of survivors and their survivor parent. Female participants of this study experience more posttraumatic symptoms. We observed the tendency that children who have both survivor parents are better adjusted and children, who has survivor mother, are worse adjusted.

PRATARMĖ

Keletą dešimtmečių trunkantys politinių represijų tyrinėjimai pasaulyje parodė, kad sunkaus ir ilgalaikio traumavimo padariniai taip pat yra ilgalaikiai, o tam tikri specifiniai psichologiniai ypatumai gali būti būdingi ir nukentėjusiųjų vaikams ar net anūkams.

Sovietinių represijų psichologiniai padariniai pradėti tyrinėti dar palyginti labai neseniai. Lietuvoje atlikti pirmieji išsamūs nukentėjusiųjų tyrimai, tačiau duomenų apie patirtos traumos poveikį vėlesnėms kartoms dar beveik nėra. Yra paskelbta viena klinikinė publikacija apie sovietinės traumos psichologines pasekmes antrajai kartai, tačiau represuotų asmenų vaikų neklinikinė imtis dar nebuvo tyrinėta. Sovietinės represijos pasižymi tuo, kad truko ypatingai ilgai. Net pasibaigus tremties ar įkalinimo laikui, išgyvenusieji buvo ir toliau persekiojami, turėjo slėpti savo praeitį, kai kurie nedrįso apie tai kalbėti netgi su savo vaikais, šių represijų aukos nesulaukė tinkamo pripažinimo. Beje, neretai buvo persekiojami ne tik patys tremtiniai, bet ir jų vaikai.

Šiuo tyrimu norėjome išsiaiškinti, koks yra antrosios kartos patyrimas, kaip juos paveikė tėvų patirtis ir jų išgyvenimai, kas būdinga nukentėjusiųjų vaikams. Kad galėtume palyginti antrąją kartą su represuotų asmenų grupe bei išsiaiškinti, ar vaikų psichinė sveikata susijusi su jų tėvų psichine sveikata, į klausimyną įtraukėme tas pačias metodikas, kurios buvo naudotos tiriant nuo represijų nukentėjusius žmones.

ĮVADAS

1. Politinės represijos Lietuvoje

XX amžiuje Lietuvai teko patirti dviejų totalitarinių režimų, nacių ir sovietų, okupacijas. 1940 m. ji buvo užimta SSRS kariuomenės ir aneksuota. Liepos mėnesį, dar prieš oficialų Lietuvos tapimą 14-ąja Sovietų Sąjungos respublika, prasidėjo pirmieji trėmimai. 1941 m. birželio 14-oji – masinio gyventojų trėmimo pradžia. Manoma, kad 1941 m. birželio 14-18 d. buvo išstremta apie 30 000 žmonių. Labiausiai nukentėjo inteligentija (Varnienė, 1999).

Tą patį birželio mėnesį Lietuvą okupavo nacių Vokietija. Ji padedama vietinių kolaborantų ėmė masiškai naikinti žydų tautybės žmones (Gailienė, Kazlauskas, 2004). 1944 m. Raudonajai armijai užėmus Lietuvą, prasidėjo antroji sovietų okupacija, trukusi iki 1990 m.

Abiejų šių totalitarinių režimų vykdyta politika ir represijos atnešė didelės žalos ir nuostolių mūsų valstybei. Okupacijų aukomis tapo per 600 tūkst. Lietuvos gyventojų, iš jų apie 250 tūkst. žuvo nacių okupacijos metais (200 tūkst. – žydų tautybės Lietuvos piliečių). Nukentėjo (žuvo arba patyrė smurtą, prievartą) apie 33 proc. tuometinės Lietuvos gyventojų. Daugiau nei 70 proc. tremtinių – moterys ir vaikai iki 16 metų amžiaus. Skaičiuojama, kad beveik 30 proc. tremtinių mirė dėl nepakeliamų gyvenimo sąlygų (Kuodytė, 2004).

Žiauriausios represijos vyko iki Stalino mirties 1953 m. (Gailienė, Kazlauskas, 2004). 1941-1953 m. buvo išstremta apie 130 tūkst. Lietuvos piliečių, Sovietų Sąjungos lageriuose ir kalėjimuose atsidūrė per 150 tūkst. lietuvių (Kuodytė, 2004). Būdami ten žmonės turėjo dirbti itin sunkius darbus, o gyvenimo sąlygos buvo nežmoniškos.

Netgi pasibaigus tremties ar įkalinimo laikui, dalis išgyvenusiųjų žmonių ne iš karto galėjo sugrįžti į Lietuvą, jiems buvo uždrausta tai padaryti. Sugrįžusieji taip pat nesijautė saugūs ir laukiami. Dauguma nebeatgavo savo namų, jie ir jų šeimos buvo persekiojami, negalėjo mokytis, gauti adekvataus darbo, buvo priversti slapstytis ir pan. (Gailienė, 2001). Jie buvo laikomi „liaudies priešais“, „banditais“, jiems buvo sunku įsitvirtinti gyvenime. Iš Sibiro grįžę asmenys buvo priversti slėpti savo praeitį. Viešas kalbėjimas apie tremtį, Sibiro lagerius grėsė darbo netekimu ar net visos šeimos persekiojimu. Dažnai buvo persekiojami ne tik patys tremtiniai, bet ir jų vaikai, pavyzdžiui, jiems neleisdavo studijuoti. Dėl šių priežasčių buvę tremtiniai ir kaliniai gyveno patirdami nuolatinę įtampą ir baimę (Gailienė, Kazlauskas, 2004). Taigi išgyvenę daugybę fizinių ir psichologinių kančių ir grįžę į savo gimtąjį kraštą, jie buvo ir toliau traumuojami.

2. Trauminis įvykis, potrauminio streso sutrikimas ir asmenybės pokyčių diagnozė

Tremtinių, politinių kalinių, kitų nukentėjusių nuo politinių represijų Lietuvos gyventojų patirta fizinė ir moralinė prievarta, pažeminimas, nužmoginimas negalėjo praeiti be pėdsakų. Pokario psichologiniai tyrimai įrodė, kad ypač sunkūs ir ilgai trunkantys stresoriai beveik kiekvienam žmogui turi psichopatologinių padarinių, nepriklausomų nuo individualių pažeidžiamumo veiksnių (Weisæth, 2004). Dažnai apie tai, ką nuo represijų nukentėję žmonės patyrė ir išgyveno bei kokios to pasekmės, rašantys autoriai vartoja traumos, trauminio įvykio, potrauminio streso sutrikimo (PTSS) sąvokas.

Literatūroje neretai tie patys įvykiai vadinami trauminiais arba stresiniais, nors pastaroji sąvoka yra kiek švelnesnė. Weisæth (2004) pastebi esant terminų painiavos. Jo teigimu, „nors literatūroje stresoriai dažnai vadinami „psichinėmis traumomis“, tiksliau juos būtų vadinti „galimai trauminiais įvykiais“ (GTI) arba „įtemptais įvykiais“, kad nesusidarytų įspūdžio, jog trauma – būtina tokio įvykio pasekmė“ (Weisæth, 2004, p. 28-29).

Griežčiau stresiniai ar trauminiai įvykiai apibūdinami aprašant *potrauminio streso sutrikimą* (PTSS). Ši diagnozė nustatoma atsižvelgiant į išskirtinai pavojingo arba katastrofiško stresinio įvykio, kaip jis vadinamas TLK-10, arba trauminio įvykio ar ypatingo stresoriaus, kaip įvardijama DSM-IV, įtaką (Weisæth, 2004). Abiejose klasifikacijose šie įvykiai susiję su grėsme gyvybei arba mirtimi. Tiesa, pagal DSM-IV stresoriumi gali būti ir įprasto gyvenimo įvykis. Be to, remiantis šia klasifikacija PTSS diagnozei būtina laikoma subjektyvi reakcija į grėsmę (baimė, bejėgiškumas, siaubas) (Weisæth, 2004).

Be trauminio įvykio patyrimo kriterijaus PTSS išskiriami dar keli aiškiai apibrėžti kriterijai: 1) *invazija* – užplūstantys prisiminimai sapnų, košmarų, įkyrių minčių, prisiminimų blyksnių pavidalu; 2) *vengimas* – žmogus stengiasi atsiriboti nuo traumuojančio patyrimo, nuo prisiminimų, užuominų, emociškai atbunka; 3) *padidintas dirglumas* – atsirandantis dėl nuolat pasikartojančio įvykio išgyvenimo ir vengimo, gali pasireikšti kaip miego sutrikimai ar pykčio proveržiai (Kazlauskas, 2006).

Kai kurių autorių teigimu, potrauminio streso sutrikimas nusako tik trumpalaikes ūmių traumų pasekmes, bet neapima tų atvejų, kai traumavimas truko ilgai (Gailienė, 2001). Pastarąjį dešimtmetį traumų tyrėjai pasiūlė keletą diagnostinių kategorijų, apibūdinančių ilgalaikio traumavimo padarinius. Kai kurios iš jų jau įtrauktos į diagnostines sistemas. Pagal TLK-10, sunkaus streso vėlyvi chroniški padariniai, t.y. tokie, kurie reiškiasi praėjus dešimtmečiams po išgyvento streso, turėtų būti laikomi negrįžtamais asmenybės pokyčiais. Pagal šią diagnozę, asmuo įgyja tokių anksčiau neturėtų bruožų: 1) nuolatinis priešiškas arba nepatikus požiūris į pasaulį; 2)

socialinis uždarumas; 3) nuolatinis tuštumos arba nevilties jausmas; 4) ilgalaikis „vaikščiojimo peilio ašmenimis“ jausmas nesant išorinės grėsmės; 5) susvetimėjimas; nuolatinis jausmas, kad esi pasikeitęs (-usi) arba labai skiriesi nuo kitų (Weisæth, 2004). Taigi TLK-10 asmenybės pokyčių diagnozė atskiriama nuo PTSS. Tai rodo, kad apie sunkaus ilgalaikio traumavimo padarinius negalime kalbėti tik potrauminio streso sutrikimo kategorijomis (Gailienė, Kazlauskas, 2004).

3. Politinių represijų psichologiniai padariniai

Bene daugiausia duomenų apie politinių represijų padarinius gauta tiriant holokausto aukas. Atliekant tyrimus paaiškėjo, kad daugumai nukentėjusiųjų dar ilgus metus po karo buvo būdingos kankinamos psichologinės būsenos, paradoksalus kaltės jausmas, psichosomatiniai simptomai. Aprašytas „konclagerių išgyvenusiojo sindromas“, pasireiškiantis ūmiai užeinančiomis baimės ir susijaudinimo būsenomis, košmariškais prisiminimais ir sapnais apie lagerio išgyvenimus, keistu jausmu, kad yra kitoks nei nepatyrusieji lagerio baisumų, dvasinio nuovargio, atbukimo jausmu, nemiga ir įvairias kūno simptomais ir kt. (Gailienė, 2001). Po karo buvusiems koncentracijos stovyklų kaliniams, net iki karo buvusiems geros sveikatos, dažniau buvo nustatomi somatiniai bei psichiatriniai susirgimai (Weisæth, 2004).

Taigi nacių konclagerius išgyvenusių žmonių tyrimai parodė, kad sunkios traumos gali pažeisti net ir visiškai sveikus žmones ir kad traumos pasekmės gali būti labai ilgalaikės (Gailienė, 2001).

Nors išvardinome daug galimų neigiamų ilgalaikio traumavimo pasekmių, tačiau negalima teigti, kad jas būtinai ir neišvengiamai patiria visi nukentėjusieji. Tyrimų duomenimis, potrauminio streso sutrikimų turi maždaug 30-50% tiriamųjų (Gailienė, Kazlauskas, 2004). Kai kuriems žmonėms išgyventos traumos sukelia skaudžių ilgalaikių pakitimų, tačiau duomenys rodo, kad ir tarp patyrusių ilgalaikį traumavimą labai nemažai asmenų, kurie neturi jokių psichologinių sutrikimų. Nustatyta, kad konclagerių kančios atsiliepia aukoms net praėjus beveik penkiasdešimt metų po jų išlaisvinimo, bet tai nereiškia blogos adaptacijos (Gailienė, 2001). Taigi nors ilgą laiką buvo domimasi neigiamu traumos poveikiu, pastaruoju metu atsižvelgiama ir į žmonių atsparumą bei kitus apsauginius veiksnius (Gailienė, 2001; Gailienė, Kazlauskas, 2004).

Lyginant su buvusių Antrojo pasaulinio karo nacių koncentracijos stovyklų kalinių tyrimų gausa, duomenų apie komunistinio režimo padarinius dar labai mažai. Pirmųjų studijų apie politiškai represuotų žmonių (politinių kalinių ir tremtinių) traumavimą buvusios Sovietų Sąjungos okupuotose Baltijos šalyse – Latvijoje ir Lietuvoje – duomenys panašūs į gautus, tiriant išgyvenusius koncentracijos stovyklas (Weisæth, 2004). Vilniaus universiteto Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedros kartu su Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centru vykdyto tyrimo projekto „Sovietų ir nacių represijų psichologiniai padariniai“ rezultatai

patvirtino, kad sunkaus ir ilgalaikio traumavimo padariniai taip pat yra ilgalaikiai ir išlieka net praėjus dešimtmečiams po traumos. Paaiškėjo, kad beveik trečdaliui represuotų asmenų Lietuvoje būdingi vienokie ar kitokie su traumos patirtimi susiję simptomai. Beveik pusei represuotųjų pasireiškia invaziniai prisiminimai, beveik trečdalis sapnuoja košmarus. Dėl patirtos sunkios traumos dalis nukentėjusių yra labiau nepasitikintys, jautresni, jaučia pažeminimo jausmą. Tyrimas taip pat parodė, kad traumos padarinys yra ir pozityvūs pokyčiai: vidinių išteklių radimas, išmintingumas, geresnis savęs bei realybės pažinimas (Gailienė, Kazlauskas, 2004).

4. Politinių represijų sukeltos traumos poveikis antrajai kartai

4.1 Ar gali trauma būti perduodama?

Išgyvenusieji sunkius trauminius įvykius patiria įvairių psichologinių sunkumų, kurie neretai pastebimi ir kitų žmonių, ypač artimųjų, be to, patirta trauma turi įtakos ir tarpasmeniniams santykiams. Vien pažvelgę į PTSS ir asmenybės pokyčių diagnozių apibūdinimus, matome, kad žmogus, išgyvenęs traumą, gali tapti dirglesnis, emociškai atbukti, reaguoti pykčio proveržiais (Weisæth, 2004; Kazlauskas, 2006), po ypač sunkaus ir ilgalaikio traumavimo priešiška arba nepatikliai žiūrėti į pasaulį, tapti uždaresnis ir t.t. (Weisæth, 2004). Natūralu, kad tokie simptomai ir bruožai vienaip ar kitaip paliečia ir šeimos narius.

Kaip jau minėjome, represuotų asmenų Lietuvoje tyrimas parodė ilgalaikius traumavimo padarinius, nemaža šių žmonių dalis patiria vienokius ar kitokius su traumos patirtimi susijusius simptomus, taip pat pastebėti ir pozityvūs pokyčiai (Gailienė, Kazlauskas, 2004). Kaip tai paveikė jų šeimas, vaikus, kol kas atsakyti sunku, nes tokių tyrimų beveik nėra. Tad kol kas, kalbėdami apie traumos poveikį antrajai kartai, galime pasiremti tik kitų ilgalaikių politinių traumavimų, kaip pavyzdžiui: holokausto, Vietnamo karo ar kt., tyrimų duomenimis.

Pirmieji straipsniai, aprašantys rimtas emocines problemas, kurias patiria holokaustą išgyvenusiu žmonių vaikai, pasirodė dar 1960 m. Nuo to laiko iki dabar psichiatrinėje ir psichologinėje literatūroje atsirado daugybė darbų (Major, 1996). Didžiąją literatūros apie antrąją kartą dalį sudaro žydų kilmės žmonių, išgyvenusiu holokaustą, vaikų tyrimai. Per keturis dešimtmečius buvo publikuota daugiau kaip 400 straipsnių apie holokaustą išgyvenusiu tėvų traumos perdavimą savo palikuonims (Kellermann, 2001a).

Aprašant traumos poveikį vėlesnėms kartoms, buvo vartojami įvairūs terminai, pavyzdžiui: „tarpgeneraciniai traumos aspektai“ (ang. „intergenerational aspects of trauma“), „antrinis“ traumavimas („secondary“ traumatization), dažniau – traumos perdavimas

(„transmission“) ir kt. (Kellermann, 2001b). Šiame darbe dažniausiai vartosime tiesiog „traumos poveikis“.

Ankstesnėje literatūroje buvo skiriamas „tiesioginis ir specifinis“ ir „netiesioginis ir bendras“ traumos poveikis (Kellermann, 2001a). Tiesioginiu vadinamas toks poveikis, kai vaikai išmoksta galvoti ir elgtis sutrikusiu būdu, panašiai, kaip jų tėvai. Antruoju atveju perduodama ne pati trauma, bet vaikus paveikia jos rezultatas – susilpnėję tėviški gebėjimai (Weiss, Weiss, 2000). Kai kurių autorių teigimu, nors šis skirstymas atrodo pagrįstas, jis sumaišo traumos perdavimo proceso aspektus, kurie yra daugiau ar mažiau „atviri ir užslėpti“, „aiškūs ir neišreikšti žodžiais“, „sąmoningi ir nesąmoningi“. Be to, jame aiškiai neatskiriama traumos kilmė (numanomos priežastys) nuo jos pasireiškimo (numanomų pasekmių) (Kellermann, 2001b).

Kadangi traumos reakcijos ir simptomai keičia išgyvenusio asmens savijautą ir elgesį, trauminė jo patirtis gali paveikti bet kurį kitą šeimos narį. Kokio stiprumo ir koks tas poveikis, ar patyrusiųjų ilgalaikį traumavimą žmonių vaikai skiriasi kokiomis nors psichologinėmis ypatybėmis nuo savo bendraamžių, kurių tėvai neturėjo tokios praeities, įvairūs autoriai nesutaria. Galima būtų išskirti dvejopo pobūdžio tyrimus, klinikinius ir neklinikinius, kurių rezultatai dažnai prieštarauja vieni kitiems. Klinikistai teigia randantys rimtų psichopatologinių simptomų, tuo tarpu didžiojoje dalyje neklinikinių tyrimų nerandama įrodymų, kad minėti vaikai turėtų daugiau psichinės sveikatos problemų nei kontrolinė grupė (Major, 1996). Kokie gi abiejų krypčių tyrimų rezultatai, aptarsime atskirai.

4.2 Antros kartos tyrimai klinikinėje imtyje

Pirmieji tyrimai apie vadinamąją antrąją kartą – išgyvenusiujų holokaustą vaikus, gimusius jau po karo, rėmėsi atskirais klinikiniais stebėjimais, pagal kuriuos buvo padarytos išvados, kad šiems žmonėms dažniau būdingos įvairios psichologinės problemos (Gailienė, 2001; Yehuda et al, 1997). Dabar egzistuojančią klinikinio pobūdžio literatūrą galima būtų suskirstyti į atskirų atvejų analizę ir tyrimus klinikinėse grupėse be kontrolinės grupės bei tyrimus klinikinėse grupėse su kontrolinėmis grupėmis. Beje, dauguma nuo 1970 m. pasirodžiusių atvejų istorijų ir klinikinių grupių buvo aprašyta ir interpretuota remiantis psichoanalitine teorija (Major, 1996). Reiktų pastebėti, kad jau ir Lietuvoje pasirodė klinikinio pobūdžio darbas apie sovietinės traumos psichologinius padarinius. Jo autorė G. Gudaitė (2004) analizuoja keletą ilgalaikės psichoterapinės praktikos atvejų, kuriuose atsispindi tėvų traumos poveikis antrajai kartai.

Taigi kokie klinikinių tyrimų ir stebėjimų rezultatai? Terapeutai teigia, kad neįmanoma užaugti holokaustą išgyvenusiojo šeimoje, neperimant kai kurių emocinių tėvų randų (Kellermann, 2001a).

Buvo rasta, kad suaugę išgyvenusiujų vaikai, kurie niekad nepatyrė konclagerių siaubo, pasižymėjo tokiais pat bruožais kaip tėvai. Netgi atsirado etiketė „antros kartos sindromas“ (Gailienė, 2001).

Klinikinių studijų autoriai kalba apie sutrikusius tokių šeimų santykius, kuriose išgyvenusysis tampa pernelyg globėjiškas savo vaikams. Tokiu atveju gali susiformuoti nerimastingi ir ambivalentiški vaikų ryšiai su tėvais ir jiems bus sunku tapti autonomiškais (Van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg, Sagi-Schwartz, 2003). Dėl artimo, simbiotinio ryšio vaikams gali būti sunku vystyti savo asmenybę ir atsiskirti nuo tėvų (Kansteiner, 2004).

Antros kartos sindromo šalininkai užsimena, kad išgyvenusiujų holokaustą vaikai tuo pat metu gyvena dviejuose nesuderinamuose pasauliuose. Viena vertus, jie identifikuojasi su savo tėvų patirtimi ir dalinasi jų prielaidomis apie nesvetingą, grėsmingą aplinką, kita vertus, jie susiduria ir turi funkcionuoti pasaulyje, kuris, atrodo, vadovaujasi skirtingomis taisyklėmis ir kuriame gyvenantys žmonės elgiasi pagal kitokius principus. Taigi nenuostabu, kad analitikai daro išvadą, kad antrosios kartos asmenys kenčia nuo panašių psichopatologinių simptomų kaip ir jų tėvai, pavyzdžiui: depresijos, košmarų, psichosomatinių ligų, sunkumų atskiriant fantaziją nuo realybės ir praeitį nuo dabarties (Kansteiner, 2004).

Gana dažnas teiginys klinikinėje literatūroje buvo tai, kad egzistuoja „antrinis potrauminio streso sutrikimas“. Turima omenyje tai, kad jei išgyvenusieji holokaustą kenčia nuo PTSS, tai jų palikuonys irgi kentės nuo panašaus, tik mažesnio stiprumo sindromo (Kellermann, 2001a). Panašių rezultatų gauta ir tiriant Vietnamo karo veteranų vaikus (Yehuda et al, 1997). Kai kuriuose kituose tyrimuose neminima tokia griežta priklausomybė, tačiau kalbama apie didesnę pažeidžiamumą potrauminio streso sutrikimui. Buvo nustatyta, kad nors suaugę holokaustą išgyvenusiujų vaikai nepatyrė daugiau trauminių įvykių, jų imtyje PTSS dabar ir per visą gyvenimą bei kitų psichiatrinių diagnozių paplitimas buvo didesnis nei demografiškai panašioje palyginamojoje grupėje. Tokie rezultatai gauti ir klinikinėje, ir neklinikinėje imtyje. Taigi apie holokaustą išgyvenusiujų vaikus kalbama kaip apie rizikos grupę (Yehuda et al, 1998b).

Visgi dauguma kontroliuojamų studijų nepatvirtina, kad žmonių, išgyvenusiujų sunkią ilgalaikę traumą, vaikams būdinga daugiau psichopatologinių simptomų lyginant su kontroline grupe (Kellermann, 2001b; Major, 1996). Tačiau kai kurie autoriai kalba apie klinikinę holokaustą išgyvenusiujų vaikų subgroupę. Remiantis klinicine patirtimi ir empiriniais tyrimais, šiai klinikinei populiacijai, lyginant su kitais žmonėmis, turinčiais emocinių problemų, atrodo, būdingi specifiniai sutrikimai, daugiau ar mažiau susiję su streso įveikos sunkumais ir pažeidžiamumu PTSS. Problemos dažniausiai susiję su tokiomis sritimis:

1. „Aš“ („Self“). Sumažėjusi savigarba su nuolatinėmis tapatybės problemomis, per didelė identifikacija su tėvais, poreikis daug pasiekti, norint kompensuoti tai, ko neteko tėvai, ir pan.

2. Pažintinė sfera. Katastrofų laukimas, dar vieno holokausto baimė, susirūpinimas mirtimi, stimulų, susijusių su holokaustu, vengimas.
3. Emocingumas. Sunaikinimo nerimas, persekiojimo košmarai, neišspėsti pykčio konfliktai su kaltės priemaišomis, padidėjęs pažeidžiamumas stresiniams įvykiams.
4. Tarpasmeninis funkcionavimas. Perdėtas prisirišimas prie šeimos ir priklausomybė nuo jos arba perdėtas savarankiškumas, sunkumai užmezgant intymius santykius ir sprendžiant tarpasmeninius konfliktus (Kellermann, 2001b).

4.3 Antros kartos tyrimai neklinikinėje imtyje

Kaip jau minėjome, dauguma empirinių neklinikinės imties tyrimų nepatvirtina klinacistų teiginių apie didesnę psichinės sveikatos problemų paplitimą išgyvenusiujų holokaustą asmenų vaikų imtyje. Taigi, su keletu išimčių, visa literatūra apie šią grupę yra pasidalinusi į dvi „stovyklas“: tuos, kurie aprašo nepalankų Holokausto poveikį, ir tuos, kurie nepatvirtina jokių žalingų pasekmių (Yehuda et al, 1997).

Ne vienas tyrimas patvirtina, kad patyrusių holokausto kančias vaikai yra gerai prisitaikę (Van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg, Sagi-Schwartz, 2003; Major, 1996). Kai kurie tyrėjai netik neranda jokio didesnio psichologinių problemų paplitimo, bet netgi kalba apie tai, kad holokausto „palikimas“ teigiamai paveikė išgyvenusiujų holokaustą palikuonių asmeninį gyvenimą, padarydamas jį prasmingesnį ir padidindamas jų užuojautą žmogaus kentėjimui (Kellermann, 2001a).

Jau kalbėdami apie ilgalaikės traumos poveikį pačiam žmogui minėjome, kad kai kurie išgyvenę net labai sunkius įvykius sugeba gerai tvarkytis su savo gyvenimu (Gailienė, 2001). Kai kurių autorių teigimu, bruožai, padėję šiems žmonėms išgyventi, kaip prisitaikymas, iniciatyva ir atkaklumas, gali pasitarnauti jų tolesnei sėkmei ir būti perduoti jų palikuonims (Magids, 1998). Tėvų įveikos sugebėjimai gali būti kaip modelis vaiko sugebėjimams išgyventi traumuojančias situacijas. Kai kuriuose tyrimuose išgyvenusiujų vaikai pasižymėjo sveikais įveikos įgūdžiais (Baron, Reznikoff, 1993).

Taigi, nepaisant daugelio metų tyrimų, klausimas apie ilgalaikės patologinės holokausto traumos pasekmes antrai kartai, regis, lieka neišspręstas (Major, 1996).

4.4 Komunikacijos įtaka traumos poveikiui

Nemažai autorių, kalbėdami apie traumos poveikį vėlesnėms kartoms, mini bendravimo šeimoje įtaką (Wiseman et al, 2002; Major, 1996 ir kt.). Teigiama, kad komunikacijos (verbalinės ir

neverbalinės) apie tėvų trauminę patirtį kokybė turi didelių pasekmių vaiko vidiniam ir tarpasmeniniam gyvenimui (Wiseman, Metzl, Barber, 2006).

Tiriant holokausto padarinius rasta, kad patyrusių traumą šeimose paplitusi tarpgeneracinė komunikacija, pavadinta „tylos sąmokslu“. Ši tylą tarp išgyvenusiujų ir jų vaikų apie tėvų trauminę patirtį kildavo ne tik iš noro pamiršti ir prisitaikyti prie naujo socialinio konteksto, bet ir iš įsitikinimo, kad pasakojimas apie patirtus baisumus gali paveikti vaikų normalų vystymąsi. Tuo tarpu vaikai tapdavo jautrūs tėvų norui išlaikyti tylą. Taip išsivystydavo dviguba tylos „siena“, bendrai palaikoma abiejų kartų: „tėvai nepasakoja, vaikai neklausia“ (Wiseman et al, 2002).

Nors viena vertus, gali atrodyti, kad atviras pasakojimas apie išgyventus baisumus gali neigiamai paveikti vaikus, kita vertus, kai kurių autorių teigimu, net ir nusprendę nekalbėti atvirai, traumą patyrę žmonės savo sunkumus perduoda gestais, nuotaika ir lūkesčiais (Kansteiner, 2004). Tyrimai parodė, kad visgi geresnė yra atvira komunikacija negu tylą. „Tylinčioje“ šeimoje vaikas gali jaustis atsakingas už neaiškius sielvarto protrūkius (Wiseman et al, 2002). Kai kurie klinicistai patvirtino, kad dėl tylėjimo apie traumą kildavo vaikų košmarai ar fantazijos, blogesnės už tėvų realybę. Tiesa, yra ir manančių priešingai: tėvai, kurie įtraukia savo vaikus į holokausto praeitį ir bendraudami perteikia jiems savo kančią, paskatina įvairių jų vaikų psichinės sveikatos problemų atsiradimą (Major, 1996).

Taigi nėra vieno atsakymo, kas, kada ir kaip turi būti pasakojama vaikams apie jų tėvų trauminę patirtį. Šis klausimas susijęs ne tik su vaiko psichine ir kognityvine branda, bet ir tėvų-vaikų ryšiu, bendra šeimos atmosfera, komunikacijos prasme, turiniu ir kontekstu (Major, 1996).

4.5 Traumos perdavimo modeliai

Tyrimai apie traumos poveikį vėlesnėms kartoms gana prieštaringi ir nesutariama, ar ji gali būti perduodama. Tie, kurie mano, kad tokia galimybė yra, įvairiai aiškina tarpgeneracinės traumos transmisijos mechanizmus. Atlikęs literatūros, susijusios su traumos perdavimu, analizę, Kellermann (2001b) apibendrina keturias pagrindines teorines kryptis: psichodinaminį, sociokultūrinį, šeimos sistemos ir biologinį traumos perdavimo modelius, taip pat pateikia integracinį požiūrį. Šis apibendrinimas, ko gero, yra pats išsamiausias ir patogus naudoti, todėl remdamiesi būtent juo, trumpai pristatysime, kaip traumos perdavimo klausimas suprantamas skirtingose psichologijos teorijose.

Psichodinaminiai ir santykių modeliai. Pagal psichoanalitiškai orientuotas teorijas, emocijos, kurių pirmoji karta negali sąmoningai patirti, perduodamos antrajai kartai. Vaikas nesąmoningai absorbuoja išstumtą ir nepakankamai perdirbtą išgyvenusiujų tėvų holokausto patirtį. Kadangi vyresni daro įtaką vaikui, jis perima jų norus ir lūkesčius ir yra skatinamas veikti pagal juos.

Psichoanalitiniai autoriai holokausto traumos perdavimą aiškina per nesąmoningą identifikacijos procesą ir nesėkmingą savo objektų diferenciaciją. Santykių psichoanalitiniuose modeliuose nurodoma, kad išgyvenusiujų vaikams didelę įtaką daro nesveiki santykiai su tėvais, su kuriais jie nori ir palaikyti ryšius, ir atsiskirti tuo pačiu metu.

Sociokultūriniai ir socializacijos modeliai. Remiantis socializacijos arba socialinio išmokimo modeliais, pagrindinis dėmesys kreipiamas į tai, kaip išgyvenusiujų vaikai formuoja savęs vaizdą per savo tėvų elgesį. Lyginant su psichoanalitinėmis teorijomis, kurios orientuojasi į nesąmoningą ir netiesioginę įtaką, socialinio išmokimo teorijos pabrėžia sąmoningą ir tiesioginį tėvų poveikį vaikams. Taigi pagrindiniai traumos perdavimo faktoriai pagal šį modelį, būtų tėvų elgesys ir modeliavimas.

Šeimos sistemų ir komunikacijos modeliai. Nesąmoningas ir sąmoningas tėvų traumos perdavimas visuomet vyksta tam tikroje šeimos aplinkoje, kuri, manoma, turi didžiausią įtaką vaikams. Holokaustą išgyvenusiujų šeimos skiriasi viena nuo kitos, labiausiai patologinės aprašomos kaip ankštos mažos salos, kuriose vaikai kontaktuoja tik su savo tėvais, broliais ir seserimis bei kitais išgyvenusiaisiais. Šiose uždaroje sistemose tėvai paskiria save vaikams, o vaikai pernelyg rūpinasi savo tėvų gerove, kiekvienas stengiasi apsaugoti kitą nuo skausmingo patyrimo. Pernelyg įsitraukę ir rūpestingi tėvai linkę įpainioti savo atžalas į savo emocines problemas ir pririšti vaikus prie savęs taip, kad vaikams sunku tapti nepriklausomiems. Taip tėvai gali tapti labiau priklausomi nuo vaikų, o vaikai perimti tėvams priklausantį vaidmenį.

Specifinė „dvigubo ryšio“ šeimos komunikacijos rūšis gali taip pat paaiškinti traumos perdavimą. Vaikas stipriais emociniais ryšiais susijęs su vienu iš tėvų, dėl kurio prieštaravimų tarp verbalinių pastabų ir elgesio, vaikui tampa neįmanoma adekvačiai reaguoti. Beje, didelę šeimos įtaką traumos perdavimui galima paaiškinti, kaip vykstančią per neverbalinę, dviprasmišką ir kalnę keliančią komunikaciją.

Biologinis arba genetinis modelis. Teigiama, kad tėvų traumatizacija gali būti perduodama tokiu pačiu būdu kaip ir kai kurios paveldimos ligos iš vienos generacijos į kitą. Genetinis traumuoto tėvo arba mamos atminties kodas gali būti perduodamas vaikui per tam tikrus elektrocheminius procesus smegenyse. Nervinė tėvo/mamos įvairių atminties sistemų organizacija paskatins panašią vaiko organizaciją. Taigi tėvų, kenčiančių nuo potrauminio streso sutrikimo, vaikai gali būti pažeidžiamesni šiam sutrikimui.

Integracinis požiūris. Kellermann (2001b) pateikiamas integracinis požiūris apima visas išvardintas teorijas, pagal kurias tėvų traumos perdavimas vaikui yra nesąmoningų tėviškų emocijų, neadekvataus tėvų elgesio, šeimos įpainiojimo ir/arba paveldimo polinkio su specifinėmis sunkinančiomis ir švelninačiomis aplinkybėmis funkcija. Remiantis šiuo požiūriu, atsižvelgiama į skirtingų tarpgeneracinių įtakų sąveiką ir teigiama, kad traumos perdavimas yra nulemtas daugybės

susijusių faktorių, įskaitant biologinį polinkį, individualią vystymosi istoriją, šeimos įtaką ir socialinę situaciją.

Šis integracinis požiūris iš esmės neatskleidžia nieko naujo, tik apibendrina įvairias traumos perdavimo aiškinimo kryptis. Nors jis nėra patogus empiriniams tyrimams, visgi teigiamas dalykas yra tai, kad jis padeda atskleisti traumos poveikio kelius antrajai kartai įvairovę ir siūlo atsižvelgti į įvairių komponentų sąveiką.

5. Antrosios kartos heterogeniškumas

5.1 Šeimų skirtumai

Jau kalbėdami apie šeimos sistemų traumos perdavimo modelį, užsiminėme, kad sunkų ir ilgalaikį traumavimą išgyvenusių žmonių šeimos skiriasi viena nuo kitos. Šiame skyrelyje atidžiau pažvelgsime, kaip įvairiai jos gali susidoroti su savo sunkia patirtimi ir kaip tai gali paveikti jose augančius vaikus.

Kai kurie autoriai, tyrinėję holokaustą, teigia, kad išgyvenusiujų šeimos yra heterogeniškos pagal tai, kaip jos įveikia holokausto praeitį (Chaitin, 2003). Suvokimas, kokią reikšmę praeitis turi skirtingoms kartoms, susijęs su apdorojimo (ang. „*working through*“) sąvoka – ilgalaikiu procesu, kurio metu asmuo mokosi, kaip tvarkytis su vidiniais, sunkiais ir neišspręstais konfliktais, įskaitant socialinę ir istorinę trauminę patirtį, su kuria jis ar ji stengėsi konfrontuoti. Apdorodamas asmuo susiduria su neišspręstais vidiniais konfliktais, kurie dažnai turi įtakos emocijoms, požiūriui ir elgesiui. Tai sunki užduotis, individas turi pakartotinai mokytis, kaip „gyventi su“ trauma ir sėkmingai integruoti ją į skirtingus gyvenimo etapus. Danieli (cit. pg. Chaitin, 2003) apdorojimo sąvoką naudojo aprašydamas, kaip holokaustą išgyvenusieji įveikia traumą, sukeltą jų patirties karo metu, ir parodė, kaip išgyvenusieji dažnai sėkmingai tvarkosi savo gyvenime.

Pagal šį autorių, dauguma išgyvenusiujų su savo patirtimi susidoroja vienu iš keturių pagrindinių būdų. Yra (a) aukų šeimos, (b) kovotojų šeimos, (c) sustingusios (ang. „*numb*“) šeimos ir (d) „tokios, kurios tai įveikė“. *Aukų šeimose* paplitusi depresija, nerimavimas, nepasitikėjimas ir išorinio pasaulio baimė, lydima simbiotinių santykių šeimos viduje. Šios šeimos daugiausia yra susirūpinusios išgyvenimu ir dažnai yra kamuojamos dar vieno holokausto baimės. Tokiose šeimose fizinės problemos yra daug daugiau priimtinos nei psichologinės, kurios suvokiamos kaip grėsmė šeimos „normalumui“. Išgyvenusieji tėvai ribų reguliavimą ir vaikų nepriklausomybės išraišką laiko grėsme šeimos vienybei. Todėl daug vaikų sunkiai supyksta ant savo tėvų.

Kovotojų šeimose išgyvenusieji nori daug pasiekti. Šeimos nariai visuomet privalo save kontroliuoti, depresijai ar silpnumui vietos nėra. Didžiausia vertybė – pasididžiavimas; poilsis

suvokiamas kaip laiko švaistymas. Vaikai raginami atsispirti stresui ir įveikti sunkumus. Be to, agresija ir nepaklusimas pašaliniais dažnai yra skatinami. Kovotojų šeimose yra aukštas tarpgeneracinis perdėto dalyvavimo ir globėjiškumo lygis, kaip ir lojalumas bei atsidavimas šeimai. Vaikai dažnai svajoja, kad galėtų atitikti tėvo/mamos-herojaus paveikslą.

Sustingusios šeimos gyvena tylos atmosferoje, kurioje nėra išreiškiamos emocijos. Tėvai, atrodo, nuolatos kenčia nuo šoko ir atsiduoda likimo valiai. Išorinė stimuliacija tik toleruojama. Antroji karta žino mažai, ką išgyveno jų tėvai, bet jaučia, kad jie yra užstrigę praeityje. Tėvai saugo vienas kitą ir vaikai saugo juos. Taigi vaikai dažnai galvoja apie savo tėvus, kaip senus, nutolusius ir atsitraukusius.

Šeimose, *kurios tai įveikė*, yra stiprus troškimas būti sėkmingiems tam, kad neutralizuotų pažeminimą, degradaciją ir gėdą, kurią išgyvenusieji patyrė per karą. Išgyvenusiojo vaidmuo šeimoje yra dominuojantis ir kiti šeimos nariai užima pavaldžias pozicijas. Laikas nuo laiko vaikai jaučiasi emociškai apleisti savo tėvų. Tie, kurie tai įveikė, dažnai neigs, kad yra ilgalaikis holokausto poveikis jų ir jų vaikų gyvenimams.

Prie šių išvardintų keturių, Chaitin (2003) pridėjo dar dvi papildomas kategorijas: „gyvenimas tęsiasi“ ir „suskilusios šeimos“.

Šeimos, kuri susidorojo su pokariniu gyvenimu tikėdama, kad *gyvenimas tęsiasi*, tipas buvo pritaikytas toms šeimoms, kurios, viena vertus, pateikė save kaip žmones, kurie neneigė savo trauminės patirties, bet kurios, kita vertus, neatrodė suvokiančios save kaip ypatingai sėkmingas (kaip tose, *kurios tai įveikė*). Nors holokaustas paliktas nuošaly, išgyvenusieji kalba apie jį, kai yra paklausiami. Todėl holokaustas nebuvo tabu tema ir jų vaikai turėjo tam tikrą įsivaizdavimą, ką jų tėvai patyrė. Vis dėlto paprastai išgyvenusieji tėvai linkę žiūrėti į priekį, o ne gyventi praeitimi ir jie moko savo vaikus daryti taip pat. Vaikai linkę galvoti apie savo tėvus kaip apie „normalius“. Jie nei jaučia poreikį įsitraukti į holokaustą, nei išvengti turėti su tuo reikalų.

Antroji kategorija buvo pavadinta *suskilusiomis šeimomis*. Tokiose šeimose abu tėvai pergyveno holokaustą, bet su gyvenimu po to susitvarkė naudodami du priešingus stilius. Pvz., vienas tėvas pabrėžė *tai įveikęs*, tuo tarpu kitas pabrėžė esantis auka. Taigi vaikai gyveno namuose, kuriuose jie buvo skatinami elgtis dviem skirtingais stiliais.

Pristatyta tipologija suteikia schemą pamatyti, kaip skirtingos šeimos susidorojo su traumomis, susijusiomis su Holokaustu, kuri gali mums padėti geriau suprasti, kaip šeimos „gyvena su“ savo praeitimi (Chaitin, 2003). Tai leidžia ir geriau įsivaizduoti, ką vaikams reiškė augti nukentėjusiųjų šeimose ir kokį poveikį tai jiems turėjo.

5.2 Traumos poveikį antrajai kartai prognozuojantys veiksniai

Ne tik šeimos skiriasi pagal tai, kaip jos susidoroja su sunkia traumuojančia patirtimi, bet galima kalbėti ir apie individualius vaikų skirtumus. Net ir toje pačioje šeimoje vaikai gali į tėvų patyrimą, išgyvenimus reaguoti nevienodai ir jausti skirtingą poveikį. Apžvelgsime keletą veiksnų, kurie, kai kurių autorių teigimu, susiję su skirtumais represuotų asmenų grupės viduje.

Lytis. Tyrimų metu randama, kad intensyvesnė potrauminė simptomatika siejasi su moteriška lytimi (Breslau, 2002; Kazlauskas, 2006 ir kt.). Anot Breslau (2002), moterys, patyrusios trauminį įvykį, maždaug du kartus dažniau kenčia nuo PTSS. Kalbant apie antrąją kartą, pastebimos panašios tendencijos, nors šios grupės tyrimų, atsižvelgiančių į lyties faktorių, nėra daug. Kai kurių autorių, tyrinėjusių holokaustą, teigimu, dukterys yra jautresnės nei sūnūs su holokaustu susijusiai simptomatologijai (Sorscher, Cohen, 1992). Sorscher ir Cohen (1992) tai aiškina remdamosios ankstyvosios socializacijos tyrimais, kurie rodo, kad berniukai yra skatinami būti tvirti, jiems susidūrus su stresu, ir elgtis vyriškai, o mergaitės – išreikšti savo baimes ir priimti tėvišką pagalbą.

Qouta, Punamäki, and El Sarraj (2006), tyrusių Palestinos vaikus ir jų mamas, gyvenančius karinės prievartos ir karo sąlygomis Gazoje, rezultatai patvirtino, kad mergaitės nuo mažens rūpinasi šeimos narių gera savijauta bei saugumu ir patiria distresą, kai kiti kenčia. Anot šių autorių, galima būtų manyti, kad berniukai yra pažeidžiamesni tiesioginei karo traumos įtakai, o mergaitės patiria didesnę riziką, kai jų mylimas žmogus tampa traumos auka.

Represuoti tėvai ir motinos. Tyrimų, kuriuose tėvų traumos poveikis vaikams būtų analizuojamas pagal tai, kuris iš tėvų: tėvas, mama ar abu, nukentėjo nuo politinių represijų, yra labai mažai. Neretai tirami tik nukentėjusiųjų moterų (Wiseman, Metzler, Barber, 2006) arba vyrų vaikai (Major, 1996; Davidson, Mellor, 2001), o kartais į šį faktorių visiškai neatsižvelgiama (Eurelings-Bontekoe, Verschuur, Schreuder, 2003).

Literatūroje galima rasti gana prieštaringų duomenų šiuo atžvilgiu. Turint omenyje tai, kad moterys jautresnės potrauminei simptomatikai (Breslau, 2002; Kazlauskas, 2006 ir kt.), o vaikų patiriami simptomai gali būti susiję su tėvų patiriamų simptomų dažnumu (Yehuda, 1998a), galima manyti, kad ir vaikai, turintys nukentėjusią mamą, dažniau patirs panašių simptomų ar bus pažeidžiamesni nei nukentėjusių vyrų vaikai. Tiesa, Sagi-Schwartz ir kt. (2003) tyrė holokaustą išgyvenusias moteris ir jų dukras, nustatė, kad išgyvenusios gali apsaugoti savo dukras nuo savo karo patirties, nors pačios vis dar kenčia nuo holokausto pasekmių. Sorscher ir Cohen (1992) nurodė didesnę mamos įtaką bendravimo apie patirtą traumą būdai. Savo tyrimo metu jos gavo, kad motinos, bet ne tėvo holokausto traumas lygis prognozavo ir adaptyvų (emocionalų), ir neadaptyvų (neigiamą) komunikacijos apie holokausto traumą būdą.

Kai kurie tyrimai parodė, kad tie, kurių tėvas nukentėjo, gali būti blogiau prisitaikę nei tie, kurių motinos, kadangi žinojimas, kad tėvas buvo holokausto auka gali sugriauti individo galingo tėvo figūros įvaizdį. Pažemintos motinos įvaizdis yra mažiau gąsdinantis nei kankinamo, negalinčio apsiginti tėvo (Baron, Reznikoff, 1993).

Kartais tai, kad abu tėvai nukentėjo nuo holokausto, įvardijama kaip antrinio traumavimo rizikos faktorius (Krysińska, Lester, 2006; Van Ijzendoorn, Bakermans-Kranenburg, Sagi-Schwartz, 2003).

Qouta, Punamäki ir El Sarraj (2006) mamų ir vaikų psichologinės reakcijos į karo traumą tyrimo rezultatai rodo, kad dukros ir sūnūs skirtingai rėraguoja priklausomai nuo to, ar patys, ar jų mama tapo traumos auka. Pastebėta, kad mamos ir dukros gali turėti abipusiškos įtakos viena kitos savijautai. Taigi kalbant apie traumos poveikį antrajai kartai, verta susimąstyti ir apie diadinius tėvų ir vaikų santykius, t.y. mamos ir dukros, tėvo ir sūnaus ir t.t.

Gimimo eiliškumas. Remiantis kai kurių tyrimų rezultatais, holokaustą išgyvenusiųjų vieninteliai vaikai arba pirmagimiai buvo rimčiau paveikti nei vėliau gimę vaikai (Baron, Reznikoff, 1993; Krysińska, Lester, 2006). Tai aiškinama tėvų ir pirmagimių vaikų santykių prigimtimi, tiksliau tuo, kad jie praleidžia daugiau laiko vieni su tėvais (Baron, Reznikoff, 1993).

Tai tik keletas veiksnių, kurie gali būti susiję su traumos poveikiu antrajai kartai. Jau kalbėdami apie šeimos skirtumus, pamatėme, kad išgyvenusieji traumavimą ir jų šeimos skirtingai įveikia savo praeitį. Antrojoje kartoje įvairovė dar padidėja, nes į tą patį tėvų elgesį, jų savijautą, vaikai gali reaguoti skirtingai.

6. Politines represijas išgyvenusiųjų vaikai Lietuvoje

Apžvelgę literatūrą, susijusią su traumos poveikiu antrajai kartai, matome, kad šis klausimas nėra iki galo išspręstas. Klinikiniuose tyrimuose aptinkama įvairių psichopatologinių simptomų, būdingų sunkų ir ilgalaikį traumavimą patyrusių asmenų vaikams, tačiau didžiojoje dalyje neklinikinių tyrimų nerandama įrodymų, kad minėti vaikai turėtų daugiau psichinės sveikatos problemų, būtų blogiau prisitaikę nei kontrolinė grupė (Major, 1996; Baron, Eisman, 1996). Kaip pastebi kai kurie autoriai, ši grupė nėra homogeniška. Išgyvenusiųjų šeimos skiriasi viena nuo kitos pagal tai, kaip jos susidoroja su praeitimi (Chaitin, 2003), vaikai taip pat gali nevienodai reaguoti į tėvų patirtį (Sorscher, Cohen, 1992). Beje, nors neretai nerandama skirtumų tarp antrosios kartos ir kontrolinės grupės, teigiama, kad traumos pasekmės gali būti subtilios (Bachar et al, 1994; Baron, Eisman, 1996), kurias kiekybinius metodais sunku apčiuopti.

Didžioji dalis duomenų apie tarpgeneracines traumos pasekmes yra gauta tiriant holokausto, Vietnamo karo ir kt. aukų palikuonis. Ar galime tuos pačius rezultatus pritaikyti ir kalbėdami apie

Lietuvos gyventojų patirtų sovietinių represijų poveikį jų vaikams? Kaip žinoma, sovietinės represijos pasižymi tuo, kad jos truko ypatingai ilgai, o jų aukų kančios nesulaukė tinkamo pripažinimo. Ilgą laiką nukentėjusieji buvo priversti slėpti savo praeitį, kai kurie net nedrįso apie tai kalbėti su savo vaikais. Grįžusieji iš tremties ir įkalinimo vietų galėjo būti ir toliau persekiojami, tai patirti tekdavo ir išgyvenusiųjų vaikams, pavyzdžiui, jiems neleisdavo studijuoti (Gailienė, Kazlauskas, 2004). Taigi ne tik nukentėjusieji dažnai grįždavo į jiems ne itin palankią atmosferą, bet tai paliesdavo ir antrąją kartą. Dėl šių priežasčių negalime turimų žinių tiesiogiai taikyti komunistinio režimo padariniams nusakyti.

Lyginant su holokausto antrosios kartos tyrimų gausa, sovietinių represijų poveikis nukentėjusiųjų vaikams yra beveik netyrinėtas. Kaip jau minėjome, Lietuvoje yra klinikinio pobūdžio darbas, kuriame analizuojami keli ilgalaikės psichoterapinės praktikos atvejai (Gudaitė, 2004). Jame aprašytų klientų sunkumai buvo iš emocinės ir tarpasmeninių santykių srities ir, iš pradžių, jie visiškai nesieti su politinių traumų padariniais. Tokios sąsajos išryškėjo tik atliekant ilgalaikę analizę. Be abejo, negalima teigti, kad minėti klientų sunkumai kilo būtent dėl tėvų patirtų represijų, tačiau, anot autorės, analizuoti atvejai paliudijo, kad šeimos ir krašto istorija yra sąsąmoningų kompleksų sudedamoji dalis ir dalyvauja individo gyvenime (Gudaitė, 2004, p. 148).

Minėtame darbe buvo analizuoti tik trys klinikiniai atvejai, ir nors jie atskleidžia tam tikrą aspektą, nežinome, ar jie atspindi tai, kas būdinga visiems ar bent daugumai nuo sovietinių represijų nukentėjusių asmenų vaikų. Neklinikinėje imtyje komunistinio režimo vykdytų represijų poveikis antrąjį kartą Lietuvoje nėra tyrinėtas. Kiek žinome, tokio pobūdžio darbų nėra ir kitose Baltijos šalyse.

2000 metais buvo pradėtas VU Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedros ir Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro bendras tyrimų projektas „Sovietų ir nacių represijų psichologiniai padariniai“. Pirmajame etape tirti represuoti asmenys, o 2006 m. pradėtas antrasis tyrimų etapas – antrosios kartos tyrimas. Juo siekėme išsiaiškinti, kokios potrauminės simptomatikos charakteristikos ir kitos ypatybės būdingos represuotų asmenų vaikams, palyginti pirmąją bei antrąją kartą, taip pat paieškoti sąsajų tarp tėvų ir vaikų psichinės sveikatos. Taip pat siekėme nustatyti, ar nukentėjusių asmenų vaikų psichinė sveikata siejasi su lytimi ir tuo, kas iš tėvų nukentėjo. Mažai žinome, ką patyrė antroji karta, ką jiems reiškė tėvų patirtis, kiek jie apie ją žinojo ir bendravo su tėvais, kiek jų pačių manymu, tai paveikė juos ir jų gyvenimą. Todėl norėdami geriau pažinti šią žmonių grupę ir pamatyti subtilesnes traumos pasekmes, nusprendėme keletą klausimų, susijusių su tėvų traumuojančia patirtimi, užduoti patiems vaikams.

TYRIMO TIKSLAI IR HIPOTEZĖS

Tyrimo tikslai:

1. Išsiaiškinti, koks represijas patyrusių asmenų vaikų patyrimas, nustatyti jiems būdingą potrauminę simptomatiką, vidinės darnos ir nevilties jausmą.
2. Palyginti represuotų asmenų ir jų vaikų potrauminės simptomatikos išreikštumą.

Tyrimo uždaviniai:

1. Išsiaiškinti, kaip nukentėjusiųjų nuo represijų šeimose buvo kalbama apie trauminę tėvų patirtį, kaip ji paveikė represuotųjų vaikus.
2. Ištirti trauminių įvykių paplitimą ir jų poveikį represuotų asmenų vaikų grupėje.
3. Palyginti represuotų asmenų ir antrosios kartos patiriamus traumos simptomus, vidinės darnos jausmą.
4. Nustatyti represuotų asmenų vaikų ir jų tėvų patiriamų traumos simptomų, vidinės darnos sąsajas.
5. Palyginti represuotų asmenų vaikus pagal lytį, pagal tai, kuris iš tėvų patyrė represijas, bei pagal tai, ar patyrė per pastaruosius vienerius metus stresinių įvykių.
6. Palyginti antrosios kartos atstovų Nevilties skalės rezultatus su Lietuvos gyventojų vidurkiu.

Keliamos hipotezės:

1. Represuotų asmenų vaikų potrauminė simptomatika bus mažiau išreikšta nei pačių represijas patyrusių žmonių.
2. Yra teigiamas ryšys tarp represuotų asmenų vaikų ir jų tėvų patiriamų traumos simptomų.
3. Moterų potrauminės simptomatikos išreikštumas bus didesnis nei vyrų.
4. Represuotų asmenų vaikų potrauminės simptomatikos išreikštumas skirsis priklausomai nuo to, ar mama, tėvas ar abu tėvai yra patyrę represijas.

TYRIMO METODIKA

1. Tiriamieji

Tyrime dalyvavo 62 tremtinių, politinių kalinių ar kitaip nukentėjusių nuo politinių represijų asmenų vaikai. Jų amžiaus vidurkis - 43,21 m. (nuo 24 iki 62 m.; standartinis nuokrypis lygus 7,82). Dižioji tyrimo dalyvių dalis buvo nuo sovietų represijų nukentėjusių asmenų vaikai (85,5%), 11,3% respondentų teigė, kad tėvai ar vienas iš jų nukentėjo nuo abiejų, nacių ir sovietų, represijų. Vos viena dalyvė pažymėjo, kad jos mama nukentėjo tik nuo nacių represijų.

36,7% dalyvavusių tyrime žmonių nuo represijų nukentėjo tėvai, 28,3% - mamos, 35% respondentų turėjo abu nukentėjusius tėvus.

Nors daugiausia tiriamųjų (79%) buvo gimusių Lietuvoje, visgi dalis (21%) pasaulį išvydo tėvams dar nesugrįžus iš tremties vietų. Buvo minimos tokios gimimo vietos: Vorkuta, Inta, Krasnojarsko kraštas, Uralas ir kt.

Tyrimo dalyvių demografiniai duomenys pateikiami 1 lentelėje.

1 lentelė. Tyrimo dalyvių demografiniai duomenys

	Represuotų asmenų vaikai (N=62)	
	Skaičius	%
Lytis		
Vyrai	23	37,1
Moterys	39	62,9
Gyvenamoji vieta		
Vilnius	21	33,9
Didieji miestai	22	35,5
Miestai	15	24,2
Miesteliai	2	3,2
Kaimai	2	3,2
Išsilavinimas		
Pradinis	-	-
Vidurinis	8	12,9
Profesinis	7	11,3
Aukštesnysis	12	19,4
Aukštasis	35	56,5
Tėvo išsilavinimas		
Pradinis	22	35,5
Vidurinis	11	17,7
Profesinis	5	8,1
Aukštesnysis	7	11,3
Aukštasis	13	21,0

1 lentelės tęsinys

Mamos išsilavinimas		
Pradinis	16	25,8
Vidurinis	20	32,3
Profesinis	5	8,1
Aukštesnysis	6	9,7
Aukštasis	13	21,0
Šeiminė padėtis		
vedęs / ištekėjusi	43	69,4
nevedęs / netekėjusi	9	14,5
našlys (-ė)	2	3,2
išsiskyres(-usi)	8	12,9
gyvena neregistruotoje santuokoje	-	-
Vaikų skaičius		
0	10	16,1
1	15	24,2
2	30	48,4
≥3	7	11,3
Vaikų skaičius tėvų šeimoje		
1	15	24,2
2	31	50,0
≥3	15	24,2
Kelintas vaikas tėvų šeimoje		
1	32	51,6
2	23	37,1
3	5	8,1
5	1	1,6

Kaip matome iš 1 lentelėje pateiktų demografinių duomenų, didesniąją tyrimo dalyvių dalį sudarė moterys (62,9%). Maždaug du trečdaliai respondentų gyvena Vilniuje arba kituose didžiuosiuose Lietuvos miestuose. Miestelių ir kaimų gyventojų šiame tyrime buvo palyginti labai mažai – 6,2%.

Tyrimo dalyvių išsilavinimas statistiškai reikšmingai skiriasi nuo jų tėvų ir motinų išsilavinimo (p lygmuo < 0,001). Žymiai daugiau represuotų asmenų vaikų nei jų tėvų turi aukštąjį išsilavinimą (atitinkamai 56,5% ir 21%), turinčių tik pradinį šiame tyrime išvis nebuvo, nors 35,5% pažymėjo, kad jų tėvai, ir 25,8%, kad mamos, baigė tik pradinę mokyklą.

Dauguma (69,4%) tyrimo dalyvių gyvena santuokoje, 83,9% turi bent vieną vaiką. Beje, pusė užpildžiusių klausimynus buvo pirmieji arba vieninteliai vaikai savo tėvų šeimoje.

2. Matavimo ir vertinimo būdai

Tyrimo metu dalyviams buvo išsiųstas arba įteiktas klausimynas, kurį sudarė kreipimosi tekstas (priedas Nr.1), demografiniai klausimai, klausimai, susiję su tėvų patirtomis represijomis ir jų įtaka represuotų asmenų vaikams (priedas Nr.2). Siekiant išsiaiškinti specifinį antrosios kartos

patyrimą, buvo paprašyta trumpai apibūdinti, kaip jų šeima nukentėjo nuo represijų, ir dar pateikti 4 atviri klausimai: „Kada ir kaip sužinojote apie tai, kad Jūsų tėvai (mama/tėvas) buvo tremtyje/lageryje?“, „Kokie tai būdavo pokalbiai ir kaip jie Jus veikdavo?“, „Kaip Jūs manote, kaip represijos paveikė Jūsų tėvus (mama/tėva) ir kaip jie tai ištvėrė?“, „Kaip manote, kokios įtakos tai, kad Jūsų tėvai (mama/tėvas) patyrė politines represijas, turėjo Jūsų gyvenimui, charakteriui ir pan.? Kokių dėl to patyrėte sunkumų ar apribojimų?“.

Tyrimo metu taip pat naudotos šios metodikos:

1. Becko Nevilties skalė (BHS)

Šis nevilties psichologinio įvertinimo instrumentas matuoja neigiamo požiūrio į savo ateitį (pesimizmo) intensyvumą. Nevilties skalę sukūrė Aaron T. Beck su savo bendradarbiais 1974 metais. Į lietuvių kalbą ji buvo išversta ir aprobuota 1995 m.

Skalę sudaro 20 teiginių apie dabartinį gyvenimą ir ateitį (pvz., „Aš žvelgiu į ateitį su viltimi ir entuziazmu“, „Ateitis man atrodo neaiški ir miglota“, „Aš tiesiog nesugebu pasinaudoti palankiomis progomis ir nėra pagrindo tikėtis, kad galėsiu tai padaryti ateityje“). Tiriamasis turi atsakyti į kiekvieną teiginį „taip“ arba „ne“. Kiekvienas iš 20 atsakymų įvertinamas 1 arba 0. Bendra Nevilties skalės įverčių suma yra bendras nevilties lygio rodiklis, kurio ribos gali būti tarp 0 ir 20, kur aukščiausias rodiklis reiškia didžiausią neviltį. Skalės autoriai nurodo tokias jos įverčių diagnostines reikšmes: a) 0 – 3 nėra nevilties; b) 4 – 8 nedidelė neviltis; c) 9 – 14 vidutinė neviltis; d) virš 14 didelė (sunki) neviltis.

Skalės validumas ir patikimumas yra tikrintas daugybėje studijų. Visi tyrimai rodo, jog Nevilties skalės psichometrinės charakteristikos yra labai geros. Skalės vidinis validumas yra labai didelis, Cronbach α koeficientas lygus 0,93. Išorinio validumo tyrimai rodo stiprias koreliacijas su Beck depresijos skale (iki 0,70) (Gailienė, 2002).

2. Harvardo traumos klausimynas (HTK)

Šį klausimyną sukūrė R. F. Mollica, Y. Caspi-Yavin ir kt. Lietuvišką metodikos variantą parengė Domanskaitė-Gota (2000). Tyrime naudota tik pirmoji klausimyno dalis – trauminių įvykių ir patyrimų apibūdinimai. Pateiktame 24 stresinių įvykių sąrašė tyrimo dalyviai prašyti nurodyti, kokius įvykius jie yra patyrę patys ir/arba buvo liudininkai ar patyrė jų artimi žmonės. Taip pat buvo prašoma nurodyti, kokius trauminius įvykius jie yra patyrę per pastaruosius vienerius metus. Nustatytas aukštas skalės anglų k. patikimumas naudojant pakartotinio testavimo savaitės intervalu procedūrą ($r=0,89$, $p<0,01$), skalės Cronbach α koeficientas 0,90 (Kazlauskas, 2006).

3. Traumos simptomų klausimynas

Traumos simptomų įvertinimui naudotas modifikuotas Traumos simptomų klausimyno (TSK-35) lietuviškas variantas (Domanskaitė-Gota, 2000). Tai papildyta J. Briere ir M. Runtz Traumos simptomų klausimyno (TSK-33) skalė. Tyrimo dalyviai vertino, ar klausimyne nurodyti simptomai jiems pasireiškėdavo per pastaruosius du mėnesius.

Kad galėtume represuotų asmenų vaikų rezultatus palyginti su nukentėjusiųjų nuo represijų rezultatais, naudojome TSK-35 modifikaciją, padarytą E. Kazlauskos (2006), tiriant represijas išgyvenusius žmones.

Skalę sudaro 35 teiginiai, kurių kombinacijos sudaro aštuonias simptomų subskales: nerimo (7 teiginiai), disociacijos (7 teiginiai), holokausto aukų sindromo (10 teiginių), somatizacijos (7 teiginiai), tarpasmeninio jautrumo (6 teiginiai), agresyvumo (4 teiginiai) ir miego sutrikimų (4 teiginiai), depresiškumo (10 teiginių). Šiame supaprastintame metodikos variante tyrimo dalyvis prašytas pažymėti, ar yra patyręs nurodytus simptomus, ar ne. Taigi joje buvo dviejų balų skalė – „taip“ ir „ne“.

Simptomai įvertinami sudėjus subskales sudarančių teiginių įvertinimus. TSK-35 lietuviškos versijos vidinis suderinamumas pakankamas (Cronbach $\alpha = 0,87$) (Kazlauskas, 2006).

4. Vidinės darnos skalė

Vidinės darnos skalę (SOC-13, Sense of coherence scale) sukūrė Antonovsky 1987 m., remdamasis sava sveikatos salutogenezės samprata. Vidinės darnos skalė pasaulyje yra plačiai naudojama įvairiuose tyrimuose. Sutrumpintą skalės formą, kurią naudojome šiame tyrime, sudaro 13 teiginių. Kiekvienas skalės teiginys turi penkis vertinimus nuo 1 iki 5 balų. Daugelyje tyrimų įrodytas šios skalės validumas ir patikimumas. Skalės lietuvių kalba vidinis suderinamumas pakankamas (Kazlauskas, 2006).

3. Tyrimo eiga

Beveik visi tyrimo dalyviai buvo apklausti paštu. Iš projekte „Sovietų ir nacių represijų psichologiniai padariniai“ (Gailienė, Kazlauskas, 2004) dalyvavusiųjų sąrašo buvo atsitiktinai atrenkami represuoti asmenys. Jiems buvo paskambinama, prisistatoma, trumpai pristatomas tyrimas ir paprašoma jų vaikų kontaktinių duomenų, kuriais galėtume su jais susisiekti (vardo, pavardės bei telefono ir/ar adreso). Paskambinus vaikams ir gavus jų sutikimą, paštu išsiunčiamas klausimynas. Siunčiamame klausimyne buvo pridėdamas kreipimosi tekstas. Šiame tekste nurodyta, kad jų mama ar tėvas dalyvavo ankstesniame represijų psichologinių pasekmių tyrime, pateikta informacija apie tyrimo tikslus. Nurodomas telefonas, kuriuo gali kreiptis asmuo, jei iškyla

neaiškumų ar klausimų. Klausimynai siunčiami pridedant voką su pašto ženklų ir užrašytu atgaliniu adresu. Kadangi ne visi represuoti asmenys prisiminė savo vaikų telefonus ar adresus ar dėl kitų priežasčių jų nepasakė, taip pat jei vaikai gyvena kartu su tėvais, klausimynai, tėvų pageidavimu, buvo išsiųsti jų adresu. Beje, keletą kartų tėvai nedavė savo vaikų kontaktų, nes šie buvo išvykę į užsienį arba dėl to, kad jų nuomone, „tai jų niekaip neliečia“. Jei nukentėjusysis, kuriam buvo skambinta, turėjo ne vieną vaikų, buvo užsirašomi visi, kurių telefonus ar adresus atsiminė/turėjo, ir anketa siunčiama atsitiktinai vienam iš vaikų. Tiesa, keletas represuotų asmenų davė tik kažkurio vieno vaiko kontaktinius duomenis, o kitų pasakyti atsisakė.

Išsiųstų anketų grąžinimo procentas lyginant su represuotų asmenų tyrimu, kuomet grąžinta net 80% užpildytų klausimynų (Kazlauskas, 2006), nebuvo didelis – maždaug 46,5%. Tačiau tokio pobūdžio tyrimuose, kai apklausa organizuojama paštu, toks atsakymų procentas dar laikomas pakankamu.

Paštu duomenis rinkti padėjo Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro darbuotojai. Asmenys, kurie rinko duomenis, buvo parengti darbui ir jau turėjo patirties, atliekant panašų tyrimą. Su jais buvo aptarta tyrimo procedūra, kaip bendrauti su represuotais asmenimis ir jų vaikais, kaip pristatyti tyrimo tikslus.

Taip pat dalis anketų represuotų asmenų vaikams buvo perduota asmeniškai arba vietose, kuriose vienu metu būdavo daug nukentėjusiųjų nuo represijų (pvz., renginių, susitikimų metu), įteikta represuotiems asmenims ir paprašyta jų perduoti savo vaikams. Tokiu būdu gautos anketos sudarė tik 9,7% visų šiame tyrime analizuojamų klausimynų.

Keletas anketų buvo atmestos kaip netinkamos, nes jas užpildė patys nukentėjusieji žmonės arba buvo neaišku, kas pildė.

4. Duomenų tvarkymas

Kiekybių duomenų analizei buvo naudojamas programinis paketas SPSS 10.0. Dviejų grupių vidurkiai lyginti remiantis Stjudento kriterijumi dviems nepriklausomoms imtims (T-kriterijumi), trijų – vienfaktorine dispersine analize (ANOVA). Norėdami pamatyti, kokios įtakos rezultatams turi dviejų veiksnių sąveika, taikėme dvifaktoriinę dispersinę analizę. Konkrečių traumos simptomų procentinis paplitimas dviejose grupėse lygintas nepriklausomumo kriterijumi. Ryšiui tarp dviejų kintamųjų nustatyti naudojome Pearsono koreliaciją. Skirtumą tarp dviejų grupių arba koreliaciją laikėme statistiškai reikšminga, kai gauta p reikšmė buvo mažesnė už $\alpha=0,05$.

REZULTATAI

1. Kokybiniai tyrimo duomenys: represuotų asmenų vaikų patyrimas

Atlikdami šį tyrimą siekėme sužinoti, ką reiškia būti nukentėjusiojo nuo represijų vaiku, koks šių žmonių patyrimas ir santykis su tuo, ką išgyveno jų tėvai. Kaip paaiškėjo iš gautų duomenų, vadinamosios antrosios kartos patirtis yra gana įvairi. Dalis (21%) iš mūsų apklaustų žmonių gimė tremtyje ir būdami dar maži kartu su tėvais grįžo į Lietuvą. Kiti represuotųjų vaikai yra gimę jau Lietuvoje, kartais – praėjus nemažai laiko po tėvų grįžimo iš tremties. Nors vieni teigia nepatyrę jokių sunkumų ar apribojimų dėl savo tėvų statuso, kitiems dėl to teko susidurti su tam tikromis problemomis, pavyzdžiui, stojant į aukštąsias mokyklas ar kt.

Žinojimas apie tėvų patirtas represijas. Pirmas klausimas, į kurį norėjome atsakyti, buvo tai, ar vaikai žinojo apie savo tėvų traumuojančią patirtį, kiek apie tai buvo kalbama jų šeimose. Paaiškėjo, kad dauguma (65,6%) mūsų apklaustų respondentų dar vaikystėje sužinojo, kad jų tėvai ar vienas iš jų buvo ištremti, įkalinti ar kitaip nukentėjo nuo politinių represijų. Dalis iš jų teigė žinoję „visada“ arba gimę tremtyje, kiti paminėjo tam tikrą amžių nuo 4 iki 10 metų.

Nors daugeliui dalyvavusių tyrime žmonių ši tėvų patirtis nebuvo paslaptis, visgi nuo kai kurių (maždaug 15%) net pats faktas, kad tėvai buvo ištremti ar įkalinti, buvo slepiamas. Net 7 iš 9 nepasakiusiųjų vaikams apie patirtas represijas buvo politiniai kaliniai. Vaikų teigimu, tėvai norėję juos apsaugoti nuo kentėjimo ar galimos įtakos arba taip elgėsi dėl egzistavusios baimės: „*Baimė sekė visą gyvenimą, o gal nenorėjo, kad aš kentėčiau*“, „*Tėvai stengėsi, kad aš nežinočiau apie jų praeitį. Manė, kad tai turės įtakos mano ateičiai*“, „*Pasakojo labai nenoriai. Turbūt norėdamas mane apsaugoti*“. Reikia pastebėti, kad politinių kalinių trauminė patirtis buvo daug sunkesnė, jie daugiau už kitus nukentėjusiuosius patyrė kankinimų, grasinimų, mušimų, dažniau išgyveno nužudymo grėsmę (Gailienė, Kazlauskas, 2004), tad gali būti, kad jiems buvo ne tik sunkiau prisiminti bei kalbėti apie savo patirtį, bet ir paaiškinti tai savo vaikams. Vienas vyras, kuris sužinojo apie tėvo įkalinimą būdamas 16-17 metų, teigė, kad ši žinia sukėlė jam šoką: „*Pirmieji pasakojimai man sukėlė šoką – mano tėvas buvęs kalinys*“. 31-erių metų moteris prisimena savo pirmąją reakciją, kai, būdama maždaug aštuonerių, nugirdo tėčio ir giminių pokalbį: „*buvo baisu ir nemalonu klausytis: Kaip/kodėl tėtis sėdėjo kalėjime?*“. Beje, buvo ir tokių politinių kalinių, kurie, papasakoję apie tremtį, nuslėpė nuo vaikų savo buvimą lageryje ir apie tai šie sužinojo netyčia, jau būdami suaugę: „*turėdama 24 metus radau tėvo dokumentus (teismo nuosprendį, amnestijos pažymą)*“.

Kai kurie antrosios kartos atstovai, nuo kurių tėvai slėpė savo trauminę patirtį, apie ją sužinojo paauglystėje (15-18m.), keli – tik Lietuvoje prasidėjus Atgimimui. Pora žmonių sužinojimą susiejo su tam tikrais įvykiais jų gyvenime: po karinės tarnybos, įstojus į komjaunimą. Pastarasis atvejis, beje, buvo susijęs su prasiveržusiu tėvo pykčiu: *„Kai įstojau į komjaunimą mokykloje, tuomet tėtis supykęs ir išdėjo visą tiesą apie santvarką, kurioje gyvenome, ir apie tai, kad jo keturi broliai žuvo dėl Lietuvos nepriklausomybės. Tik tuomet sužinojau ir apie mamos“*. Gana dramatiškai skamba vienos moters, kuriai neteko pasikalbėti su mama apie jos patirtį, pasakojimas: *„Apie tai, kas nutiko mamai, sužinojau jau mamai mirus 1988m. Apie tėvo išgyvenimus perskaičiau jo knygoje (...). Kaip veidavo? O kaip gali veikti? Verkiau. Gailiuosi, kad mama nepasakojo“*.

Net ir tose šeimose, kuriose vaikai nuo vaikystės žinojo, kad tėvai patyrė represijas, taip pat buvo vengiama atvirai kalbėti (maždaug trečdalyje šeimų). Gautuose atsakymuose išryškėjo keletas priežasčių, kodėl buvo slepiama ar vengiama. Viena iš jų buvo tai, kad sovietiniais laikais nebuvo saugu apie tai kalbėti, vyravo baimė. Panašu, kad dalis nukentėjusių žmonių nedrįso ne tik viešai kalbėti apie tremtį, Sibiro lagerius, kas, beje, grėsė darbo netekimu ar net visos šeimos persekiojimu (Gailienė, Kazlauskas, 2004), bet ir vengė apie tai šnekėti su savo vaikais. Taigi kai kuriems tyrimo dalyviams tėvai daugiau ir atviriau papasakojo tik prasidėjus Atgimimui ar atgavus Nepriklausomybę. Vieno respondento teigimu, mama tik praėjus 10 metų po Nepriklausomybės atgavimo išdrįso atvirai šnekėti.

Beje, kalbant apie nesaugumą ir baimę sovietiniais laikais, galima išskirti keletą slėpimo aspektų. Vieni nukentėjusieji slėpė net nuo savo vaikų, kiti kalbėję apie tai šeimose, draudė vaikams tai daryti už jos ribų. Šios „šeimos paslapties“ poveikis vaikams nebuvo vienodas. Vienus tai veikė neigiamai: *„(...) visada pabrėždavo, kad nevalia niekam pasakoti apie tai, ką aš sužinodavau iš jų. Šitie reikalavimai ir susiformavęs baimės jausmas veikė labai neigiamai besiformuojančiai asmenybei“*, o kai kurie netgi didžiavosi, kad šeima jiems patiki tokią paslaptį: *„paauglystėje, tai tapo paslaptimi, kurią labai branginau, kaip savo tėvų, savo giminės išgyventą patirtį“*.

Antroji, jau minėta, priežastis, kodėl tėvai vengė su vaikais kalbėti apie patirtas represijas, buvo tai, kad jie norėjo apsaugoti savo atžalas, nenorėjo, kad šie kentėtų ar tai pakenktų jų vystymuisi.

Trečias dalykas, turėjęs įtakos vengimui kalbėti ir slėpimui, tai pačių nukentėjusiųjų savijauta. Vaikai įvardina, kad tėvams būdavo sunku ir skaudu prisiminti: *„Vengdavome pokalbių apie tremtį todėl, kad būdavo sunku kalbėti šia tema“*, *„Mama tai buvo ir yra labai giliai paslėpusi. Apie tai prisimena su dideliu sunkumu. Jai sunku tai prisiminti ir kalbėti“*.

Sprendžiant iš gautų atsakymų, kai kurių vaikų ir tėvų bendravimą apie patirtas represijas galima būtų bent iš dalies apibūdinti taip pat, kaip ir kai kurie autoriai (Wiseman et al, 2002) vadina paplitusią tarpgeneracinę komunikaciją Holokaustą išgyvenusiųjų šeimose, – „tylos sąmokslu“. Šiuo atveju ne tik tėvai vengia kalbėti, bet ir vaikai vengia klausti: „*Sunku ir klausinėti, kai matai, kiek skausmo suteikia prisiminimai*“, „*atvirai kalbėti apie smulkmenas nedrįstu, nenoriu sukelti tėtei nemalonių jausmų ir bijau išgirsti per žiaurių dalykų*“, „*Tarybiniais laikais tėvai vengė apie tai kalbėti, o vėliau aš jų nebeklausinėjau*“. Tiesa, būdavo ir tokių atvejų, kai, nors tėvai ir vengdavo, vaikai vis tiek domėjosi ir klausinėjo: „*Man būdavo įdomu, bet mama nepasakodavo. Plačiau pradėjo pasakoti tik Atgimimo laikotarpiu. O tada aš prisipirkau labai daug knygų apie tremtį, pati skaitydavau, domėjausi ir mamos klausdavau, ar tikrai taip buvo? Mama atsakydavo, kad tikrai taip, bet vis tiek nenorėdavo pasakoti. Aš ir dabar mamos prašau ir žadu jai padėti, kad ji parašytų savo atsiminimus bent mums, vaikams.*“, „*Vaikystėje tai buvo nuogirdos iš tėvų, giminių bei artimųjų pokalbių. Vėliau klausinėjau pati (...)*“.

Remiantis mūsų tyrime dalyvavusių tiriamųjų atsakymais į pateiktus atvirus klausimus, negalima būtų teigti, kad vadinamasis „tylos sąmokslas“ yra paplitęs nukentėjusių nuo sovietinių represijų šeimose. Dauguma mūsų apklaustų žmonių teigė, kad tėvai neslėpė nuo jų šio savo praeities etapo, tačiau čia reiktų atsižvelgti į tai, kad sutikimas dalyvauti tyrime nebuvo labai didelis ir ne visi tėvai norėjo duoti savo vaikų kontaktus.

Apibendrinę gautus atsakymus, matome, kad dauguma mūsų tyrime dalyvavusių antrosios kartos atstovų nuo vaikystės žinojo apie trauminę savo tėvų patirtį. Nors dalyje šeimų apie tai buvo kalbama pakankamai atvirai, nemažai represijas patyrusių tėvų nuo savo vaikų slėpė tam tikrus dalykus, o keletas – netgi patį faktą, kad buvo įkalinti ar ištremti. Didžiajai daliai tiriamųjų patys tėvai daugiau arba mažiau papasakojo apie savo patirtį, tačiau buvo ir tokių atvejų, kad vaikai sužinodavo netyčia: nugirdavo tėvus kalbant tarpusavyje ar su draugais, giminėmis, rado dokumentus ar kt. Kai kurie tyrimo dalyviai daugiau apie tėvų patirtas represijas arba pirmą kartą išgirdo tik prasidėjus Atgimimui ar atgavus Nepriklausomybę.

Pokalbiai ir jų poveikis. Neretai represijas išgyvenusiųjų asmenų vaikų atsakymuose kartojosi, kad išgirdus apie tėvų patirtį būdavo sunku suvokti, suprasti, pasakojimai atrodė neįtikimi: „*Visi pasakojimai man atrodė neįtikėtini, sunku buvo suprasti, kad taip galėjo būti*“, „*Pokalbiai būdavo labai liūdni ir nesuvokiami, nes negalima suprasti, kaip žmonės, ypač moteris, engė neįsivaizduojamais sunkiais darbais, nežiūrint sunkių klimatinių sąlygų, ilgomis darbo valandomis ir paties blogiausio maitinimo (...)*“, „*Tada dar būdami vaikai, mes negalėjome įsivaizduoti, kaip galima žmogų teisti, mušti ar barti už nieką*“, „*Apie egzistavimo sąlygas lageryje ir tada, ir dabar sunku buvo tikėti*“. Išgyvenusieji represijas patyrė daug sunkių trauminių įvykių,

kuriuos net suaugusiam žmogui sunku įsivaizduoti, tad nenuostabu, kad nukentėjusiųjų vaikams, išgirdusiems apie tai vaikystėje, sunku buvo iškart suvokti.

Kaip gi veikė pokalbiai apie šią sunkią tėvų patirtį vaikus? Į šį klausimą negalima vienareikšmiškai atsakyti. Mūsų tyrimo dalyviai pateikė gana įvairių atsakymų, kuriuose atsispindi tiek neigiamas, tiek teigiamas poveikis. Kai kurie antrosios kartos atstovai teigė, kad jiems buvo įdomu klausytis, nors kartu išgirdavo ir nemalonių dalykų: *„Labai įdomu buvo klausytis pasakojimų, tačiau jie būdavo nemalonūs, nes tekdavo išgirsti ir žiaurių dalykų“*, *„Vaikystėje išgirsti pasakojimai buvo paslaptingi ir kėlė smalsumą“*, *„Kai vaikas buvau, tai buvo įdomu klausytis istorijos“*.

Gana nemažai tyrime dalyvavusių žmonių, prisimindami pokalbius apie tėvų patirtas represijas, minėjo įvairius neigiamus jausmus. Tai gana suprantama, turint omenyje, ką tremtyje, lageryje ar kitaip išgyveno jų tėvai. Antrosios kartos atstovai teigė, kad jiems buvo skaudu, sunku, nemalonu klausytis, pokalbiai veikė skausmingai, šiurpindavo, kai kuriems jie buvo varginantys, slegiantys ir pan. Neskaitant atsakymų, kuriuose minimi tokie ir panašūs žodžiai, kiek daugiau nei dešimtadalis tyrimo dalyvių parašė, kad pokalbiai apie tremtį, lagerį juos veikė neigiamai, kartais daugiau nieko ir nepatiksindami.

Pasakodami apie pokalbius, nukentėjusiųjų vaikai minėjo įvairių jausmų, kurie kildavo tėvams, okupantams ir kt. Tėvams ir kitiems nukentėjusiems jų palikuonys jausdavo užuojautą, jiems buvo gaila, kad nekalti žmonės turėjo tiek iškęsti: *„Man labai gaila buvo tėvuko ir jo draugu, kurie susitikę prisimindavo lagerių vargus“*, *„Aš jų visada gailėdavau“*, *„Visada būdavo gaila mamos, kad jai teko daug dirbti ir iškęsti tiek sunkumų“*, *„(...) negalėdavau suprasti, kodėl taip atsitiko tėvukui, gaila, skaudu būdavo klausantis“*. Gailestį tėvams neretai lydėjo ir pyktis, neapykanta okupantams, tuometinei valdžiai: *„Visuomet jauti gailestį, užuojautą. Kaltini tuometinę valdžią“*, *„Jaučiau pyktį, neapykantą, gailestį. Tai, ką jaučia dauguma“*. Tiesa, pykčio tėvams savo atsakymuose tyrime dalyvavę antrosios kartos atstovai atvirai neišreiškė, nors matyti, kad kai kuriais atvejais nuoskaudų buvo: *„Mama nematė nieko gero augdama, nepatyrė tėvų meilės ir, aišku, tai ne jos kaltė, bet nesugebėjo jos suteikti man. Jai rūpėjo tik darbas ir kaip atsistoti ant kojų. Tarp mūsų iki šiol yra sunkumų“*.

Kai kurių nukentėjusiųjų vaikų prisiminimai šviesesni. Jie teigė, kad buvo įvairių pokalbių, ir skaudžių, ir gražių, minėjo tiek teigiamus, tiek neigiamus dalykus. Tyrimo dalyviai rašė jautę pasididžiavimą tėvais, nuostabą, žavėjimąsi jų ištvėrme: *„(...) jie [pokalbiai] keldavo nuostabą ir pasididžiavimą, kai suvokdavai, kiek daug žmogus gali ištvėrti vardan Tėvynės ir/ar kitų idealų“*, *„Visada žavėdavomės mamos ištvėrme, darbštumu ir kantrybe“*, *„Aš didžiuojuosi savo mama, kad ji sugebėjo visa tai ištvėrti, sukurti naują gyvenimą“*. Beje, viena nukentėjusiųjų dukra minėjo tik

teigiamus dalykus ir netgi įvardino, kad jautėsi pranašesnė už savo bendraamžius dėl kelių priežasčių: viena, kad šeima patikėjo jai tokią paslaptį, antra, kad žino tikrą istorijos tiesą.

Kai kurių tyrimo dalyvių atsakymuose atsiskleidė dar vienas jausmas – kaltė. Vaikai jausdavosi kalti, kad gyvena geriau ir daugelio dalykų paprasčiausiai neįvertina. Be to, jie jautė pareigą nenuvilti tėvų, neskaudinti jų dar labiau. Gan skaudžiai skamba vienos tiriamosios atsakymas, kuri apie tai, kas nutiko jos mamai, sužinojo tik jai mirus: „*O kaip gali veikt? Verčiau. Gailiuosi, kad mama nepapasakojo, kad negalėjau būti jautresnė ir geresnė*“.

Iš vaikų atsakymų atrodo, kad kai kurie pokalbiai apie patirtas represijas buvo auklėjamojo pobūdžio, pamokantys: „*Dažniausiai tai buvo pamokantys, kaip žmonės išgyveno sunkiomis sąlygomis, o dabar ir valgyt turim, ir stogą virš galvos*“, tačiau panašu, kad kai kuriais atvejais būdavo persistengiama, jeigu galima taip pasakyti, netgi piktnaudžiaujama tokiais pasakojimais: „*Paprastai tėvas apie tremtį pasakodavo prie pietų stalo, kai mes su broliu atsisakydavome valgyti kokį nors patiekalą. Kartodavo, kad Sibire tik galėdavo pagalvoti apie vieną ar kitą maistą. Mus su broliu tai labai paveikdavo. Kai aš ir brolis paauglystėje nenorėdavome padėti tėvams dirbti, tėvas vis primindavo, jog jis buvo išvežtas į Sibirį 13-os metų, o ten dirbdavo kartu su suaugusiais miške – kirsdavo medžius. (...) Aš visada su siaubu įsivaizduodavau plačius Sibiro miškus, šaltį, alkį, ligoninę, todėl visada labai susijaudindavau ir padėdavau tėvams dirbti*“, „*(...) būdavo visuomet prikaišiojama, kad aš augu be rūpesčių ir be problemų*“.

Skaitant tyrimo dalyvių atsakymus, galima pastebėti, kad dalis šių žmonių labai identifikavosi su savo tėvų kančia, jautriai reagavo į jų ašaras: „*Man visada skaudu girdėti apie jų išgyvenimus. Teko ir ašarą nubraukti. (...) Man spaudžia širdį kaskart, matant tuos skausmingus prisiminimus net po tiek metų, matant ašaras jų akyse. Bandau įsivaizduoti, kaip jie tada jautėsi, bet žinau, kad to nepatyrus, sunku net bandyti įsivaizduoti*“, „*Pokalbiai būdavo gana ilgi ir visuomet baigdavosi mamos ašaromis. Jos pergyvenimų neįmanoma aprašyti. Tai reikia matyti ir jausti*“, „*Mamytė ramiai apie tai negalėdavo kalbėti, ji visada susijaudindavo ir verkėdavo, tai vaikystėje labai dažnai ją ramindami verkėdavome ir mes abu su broliu*“. Kaip matome, šie vaikai buvo jautrūs tam, ką išgyveno, kaip jautės jų tėvai, o kai kurie netgi bandydavo tai įsivaizduoti: „*Suaugusi, turėdama savo vaikus, įsivaizduodavau savo šeimą, save senelių vietoje. Mane šiuurpas apimdavo*“ ir kt.

Suvokiamas poveikis tėvams. Represuotų asmenų vaikų paklausėme, kaip, jų manymu, represijos paveikė jų tėvus ir kaip jie tai ištvėrė. Pirmas dalykas, labiausiai kritęs į akis skaitant atsakymus, buvo tai, kad atsakiusieji vartojo nemažai sustiprinančių žodžių: „labai“, „daug“, „didelė“, „stipriai“ ir pan. Taip pat nevengė gana emocionalių žodžių, kaip, pavyzdžiui: „sugniuždė“, „žiauriai paveikė“, „sugriovė gyvenimą“, „neužgyjantys randai“, „sužlugdytas“, „sutrypta jaunystė“ ir t.t.

Didžioji dalis, maždaug du trečdaliai, tyrimo dalyvių minėjo tik neigiamą represijų poveikį jų tėvams: buvo pakenkta jų fizinė ir psichinė sveikata, sugriauti ateities planai, patirti moraliniai ir materialiniai nuostoliai. Buvo minimas tėvų jautrumas, dirglumas, nervingumas: „*Ji buvo labai jautri, nervinga*“, „*Grįžus iš lagerio, buvo pašliję tėvo nervai*“, „*Grįžo silpnos sveikatos, labai jautri*“, „*Mamos pasikeitė charakteris (...), viskas ją nervindavo*“, „*Sunku, žinoma, buvo tėvukui išverti. Dėl to jis buvo, tapo labai jautrus, nervingas, irzlus, retkarčiais net sumišęs, nelabai stiprios sveikatos*“, „*(...) buvo jaučiamas bendras nuovargis*“. Taip pat neretai vaikai pastebėdavo tėvų pyktį, pagiežą: „*(...) jautri nervų sistema, kupinas skepticizmo, pagiežos*“, „*Tėvas tapo nervingesnis. Dažnai užpykdavo*“, „*Tėvuko agresija išsiliejo Lietuvai tapus nepriklausoma. Jam jau 82, o jis vis „kovoja“*“. Pastaroji citata, beje, aiškiai rodo, kad kai kurie nukentėjusieji dalį savo pykčio už patirtą neteisybę sovietiniais laikais buvo užslopinę.

Viena tiriamoji pasakojo apie socialinį tėvo uždaramą, kartais net atsiribojimą nuo šeimos, ką siejo būtent su patirtomis represijomis: „*(...) tėtis, manau, būtent dėl represijų yra labai uždaro būdo, sunkiai bendraujantis. Jis gali pradėti save ginti net jeigu niekas niekuo jo nekaltina. Dažnai yra paniuręs. Būdavo, kad vaikystėje mėnesiais su šeima nebendraudavo, nekalbėdavo*“.

Nors dauguma antrosios kartos atstovų rašė tik apie neigiamą represijų poveikį tėvams, kiti, tuo tarpu, kartu išvėlgė ir teigiamų dalykų, pavyzdžiui, kad patirtis juos užgrūdino, charakteris tapo tvirtesnis, jie jautresni kitiems žmonėms: „*Manau, kad represijos labai paveikė mano Tėvų, kaip asmenybių, brendimą. Juos užgrūdino, suteikė drąsos ir padarė jautresnius kitų nelaimėi. Įskiepijo labai tvirtas moralines vertybes*“, „*(...) manau, kad tokie gyvenimo išbandymai ir sunkumai užgrūdino ir išmokė kantrybės, išvermės*“, „*Abu tėvai subrendo kaip stiprios asmenybės, nepalūžo ir niekada nesiskundė ir nedejavo (...)*“. Keletas žmonių, beje, savo atsakymuose kalbėjo tik apie teigiamą patirties poveikį.

Peržvelgus atsakymus, galima pastebėti, kad tai, kaip tyrimo dalyviai teigia, juos veikė pokalbiai su tėvais apie jų trauminę patirtį, susiję su jų suvokiamu represijų poveikiu tėvams. Jei antrosios kartos atstovai mano, kad tėvai ištvėrė sunkiai, kad tai juos labai neigiamai paveikė, tuomet ir pokalbiai dažnai apibūdinami kaip kėlę įvairius neigiamus jausmus. Suvokiamas geresnis tėvų susidorojimas su savo patirtimi susijęs su šviesesniais pokalbiais ir vaikų domėjimusi.

Subjektyviai suvokiamas tėvų patirtų represijų poveikis. Vienas iš svarbiausių šio tyrimo klausimų yra tai, kaip tėvų patirtos represijos paveikė vaikus ir jų gyvenimą. To paklausėme ir pačių antrosios kartos atstovų.

Beveik 30% tyrimo dalyvių teigė, kad ši tėvų patirtis neturėjo įtakos jų gyvenimui, charakteriui ir pan. Tiesa, šiuo skaičiumi galima būtų suabejoti, atsižvelgiant į tai, kad dalies represuotų asmenų vaikų atsakymai neskambėjo labai užtikrintai, pavyzdžiui, jie buvo formuluojami taip: „*negaliu teigti, kad turėjo įtakos*“, „*nemanau, kad tiesiogiai paveikė*“. Maždaug

trečdalis šios „nepaveiktųjų“ grupės tiriamųjų, kaip ir, beje, tie, kurie išvis neatsakė į šį klausimą, rašydami, kokie būdavo pokalbiai ir kaip jie juos veikdavo, minėjo neigiamus jausmus. Taigi dėl šių priežasčių galėtume daryti prielaidą, kad antrosios kartos atstovų, kuriems tėvų patirtos represijos neturėjo įtakos, yra dar mažiau.

Tyrimo dalyvių, kurie įvardijo tam tikrą įtaką buvo maždaug du kartus daugiau (67%). Remiantis jų atsakymais, represijų poveikį antrajai kartai galima būtų išskaidyti į kelias rūšis: fizinį arba ekonominį ir psichologinį poveikį. Be abejonės, dažnai šios poveikio rūšys persipina. Apie ekonomines arba fizines pasekmes, pavyzdžiui, patirtus apribojimus, neigiamą finansinį poveikį, sveikatos problemas, kalbėjo maždaug penktadalis apklaustų žmonių. Kadangi neretai grįžusieji iš tremties ir įkalinimo neatgaudavo savo namų (Gailienė, 2001), tai paveikė ir jų vaikus: keletas iš dalyvavusiųjų tyrime minėjo, ilgai neturėję nuolatinės gyvenamosios vietos. Pavyzdžiui, 38m. moteris, kurios šeima daug metų buvo persekiojama, rašo: „Gyvenau „ant kampo“. Nesupratau, kaip turėti pastovius namus. Atimtos visos teisės į normalų gyvenimą, vaikystę, jaunystę. Tvyrojo psichologinė įtampa, baisus nepriteklis“. Porai tyrimo dalyvių kurį laiką teko augti atskirai nuo tėvų, pas globėjus.

Kiek daugiau buvo tokių žmonių, kurie teigė negalėję pasirinkti norimos specialybės ar patyrę sunkumų stodami į aukštąją mokyklą. Tiesa, daliai iš jų problemų kildavo ne būtent dėl to, kad yra tremtinių ar politinių kalinių vaikai, o dėl to, kad nestojo į komjaunimą: „Sunkiau buvo įstoti mokytis. Taip pat sunku buvo ir mokytis. Kadangi aš nebuvo nei pionierė, nei komjaunuolė, todėl mane nuolat šaukdavo į komjaunimo kabinetą“, „Apribojimą pamenu vieną ryškų – įstojusi į Universitetą 1978 m. negavau vietos bendrabutyje, mat nebuvo komjaunuolė. O į komjaunimą nestojau kategoriškai aš pati“. Taigi pastebime tam tikro ir nukentėjusiųjų vaikų pasyvaus pasipriešinimo sovietinei santvarkai: nors vieniems stoti į komjaunimą draudė tėvai, kiti, ko gero, perėmę tėvų požiūrį, patys priėmė tokį sprendimą, nepaisydami tam tikrų dėl to kylančių problemų. Ko gero, toks pasirinkimas ne visuomet būdavo lengvas ir sukeldavo vidinių konfliktų: ką pasirinkti, ar vadovautis savo tėvų ir galbūt savo vertybėmis ir atsisakyti tam tikrų svajonių, ar prisitaikyti ir greičiausiai įskaudinti tėvus. Pastarasis sprendimas, panašu, kad būdavo lydimas kaltės jausmų: „Vienuoliktoje klasėje išsigandusi, kad neįstosiu į Dailės institutą slapta nuo tėvų įstojau į komjaunimą. (...)Būdavo nemalonu klausytis, kaip tėvelis kitiems girdavosi, kad duktė nekomjaunuolė, o įstojo į aukštąją mokyklą“. Vos vienas tyrimo dalyvis prisipažino, kad taikėsi prie tuo metu buvusios tvarkos: „Sunkumų nepatyrė, nes taikėsi prie esamų sąlygų, kad tai netrukdytų siekti išsilavinimo. Tada tai buvo svarbiausia“.

Gerokai dažniau nei fizinę ar ekonominę įtaką, tam tikrus apribojimus, represuotų asmenų vaikai minėjo kokį nors psichologinį poveikį. Neigiamus dalykus minėjo dvigubai daugiau žmonių nei teigiamus. Atsakymuose išryškėjo tam tikri santykių su tėvais sunkumai, savivertės, emocinės

problemos, pavyzdžiui: jaučiamas pyktis, neteisybės jausmas, baimė, jautrumas, pažeminta nuotaika, įtampa ir kt.

Vienas iš ryškesnių jausmų, apie kuriuos kalbėjo represuotų asmenų vaikai, buvo baimė: „*Vaikystėje kėlė baimės, netikrumo jausmą, kad gali būti pažeidžiamas, pažeminamas*“. Itin įdomus vieno tyrimo dalyvio, kalbančio apie pasirengimą tokiems pat išbandymams, atsakymas: „*Charakteryje tikrai paliko pėdsaką. Jau brandžiam amžiuje pajutau tam tikrus bruožus. Pavyzdžiui, pirkdamas drabužius ar batus slapčia nesąmoningai pagalvoju, o ar tiks šis apdaras, jei staiga suimtu ir išvežtu į Sibirą. Ar nereikėtų pasirinkti praktiškesnio, ilgiau tarnaujančio daikto. Padariau išvadą, kad giliai pasąmonėje yra pasirengimas tokiems pat išbandymams. Juokingiausia, kad ta baimė nuslobsta tik tose šalyse, kur nebuvo rusų kariuomenės*“.

Kai kuriais atvejais baimei buvo rimtų, nors vaikams kartais ir nelabai suprantamų, priežasčių: „*Mama mokykloje turėjo visuomet susitaikyti su kitų nuomone. Tai atsiliepė ir mūsų charakteriui, nes mes irgi turėjome visų bijoti, paklusti, nusileisti*“, „*(...) senelių (globėjų) buvo prisakyta patylėt, išklausty, giliai apgalvot ir tik tada ką nors sakyti, kad nebūtų taip, kaip mamai ir tikriesiems seneliams, nelabai supratau kodėl, bet stengiausi užsidaryti savo kiaute*“. Taigi baimės jausmas turėjo įtakos formuojantis kai kurių represijas patyrusių asmenų vaikų charakteriams. Ne tik baimė, bet ir daugiau stiprių neigiamų psichologinių pasekmių atskleidžia vienos tyrimo dalyvavusios politinės kalinės dukters pasakojimas: „*Ir nors tėvai mus labai mylėjo, visos užaugome su daugybe kompleksų. Iki šiol turime baimės jausmą (kažkodėl kamuoja klaustrofobija), neįgavome pasitikėjimo savo jėgomis, nors dažnai bandėme kovoti, t.y. ieškoti teisybės. Paveldėjome, manau, daug blogų ydų ir net giminės ligų. O ligos iš kur? Mūsų visų charakteriai audringi, bet labai dažnai negalime situacijos suvaldyti (...)*“.

Bene dažniausiai antrosios kartos atsakymuose pastebimas priešiškus, neapykanta okupantams, taip pat neteisybės jausmas, ką vaikai dažnai yra perėmę iš savo tėvų. Panašu, kad kai kuriais atvejais neteisybės jausmas yra perdėtas bei stiprus ir šiomis dienomis: „*Mano sveikata labai prasta (...), tai vis turiu lankytis pas gydytojus, kur nuolatos patiriu neteisybes*“, „*(...) turbūt persidavė tas skeptiškas požiūris į daugumą dalykų: neteisybę, žmonių rūšiavimą, valdininkų savivalę ir pan. dalykus. Todėl sunku prisitaikyti dabartiniame savanaudžių, pataikūnų ir veidmainių pasaulyje*“.

Nors nemaža dalis tyrimo dalyvavusių žmonių kalbėjo apie tam tikrą neigiamą represijų poveikį, o kai kurių atsakymai buvo gana dramatiškai, kiti rašė apie teigiamą įtaką. Represuotų asmenų vaikai minėjo, tėvų patirtis teigiamai prisidėjo formuojantis jų charakteriui, suteikė tvirtumo, ryžto, iš tėvų išmoko dvasinės stiprybės: „*Jaučiu puikią savybę „linkti“, bet „nelūžti“, t.y. išgyventi ir bandyti dar ir dar*“, „*Aš iš jų tegaliu pasimokyti dvasinės stiprybės. (...) Manau, kad esu žmogus, nekeičiantis savo nuomonės dėl materialinės gerovės, taip pat esu atviras ir tiesus*“.

žmogus; iš kiekvienos sunkesnės padėties bandau rasti išeitį, neverkšlenti“. Taip pat turėjo įtakos vertybių formavimuisi, tautinei sampratai: *„Padėjo suprasti, koks žmogus ištvėrimingas, kovodamas dėl savo Tėvynės ar idealų. Leido pajusti tą ypatingą ryšį, kuris žmones riša su gimtąja žeme“, „Man tai padėjo suvokti, kad laisvė yra pamatinė valstybės vertybė“, „Aš tai vertinčiau tik teigiamai: išaugau teisingai orientuotą, ne prisitaikėlišku žmonių šeimoje“.* Kai kurių represuotų asmenų vaikų teigimu, jie kitaip vertina tam tikrus dalykus: *„Manau, kad tai, jog mano šeimos nariai patyrė represijas, aš daugelį socialinių reiškinių vertinu kitaip nei mano bendraamžiai. Nuolat prisimenu tai, ką mano tėčiui ir seneliui teko iškęsti, kad aš turėčiau tai, kuo šiandien džiaugiuosi“, „Tai paskatino įdomesnei veiklai: rinkti ir dainuoti liaudies dainas, slapta įrašinėti iš kaimo žmonių partizanines dainas, turiningai švęsti religines šventes ir šia patirtimi dalintis su bendraminčiais draugais“, „Greičiausiai pridėjo tvirtumo, ryžto, gebėjimą skirti vertybes nuo dirbtinių ir absurdiškų dalykų“.*

Apibendrinami galime pasakyti, kad dauguma represuotų asmenų vaikų mano, kad tai, kad jų tėvai patyrė politines represijas, turėjo vienokios ar kitokios įtakos jiems ar jų gyvenimui. Tyrimo dalyviai minėjo įvairų, tiek neigiamą, tiek teigiamą, poveikį. Antrosios kartos negalime laikyti homogeniška grupe. Kaip paaiškėjo iš gautų duomenų, šių žmonių patirtis yra skirtinga, kai kuriems iš jų patiems teko nukentėti nuo sovietinės santvarkos, patirti apribojimų, sunkumų dėl to, kad buvo tremtinių, politinių kalinių ar kitų „nepatikimų“ asmenų vaikai. Sprendžiant iš jų pasakojimų, jų tėvai skirtingai susidorėjo su savo patirtimi, be to, ko gero, galima kalbėti ir apie skirtingą vaikų reagavimą.

2. Kiekybiniai tyrimo duomenys

2.1 Pokalbių apie tėvų patirtas represijas dažnumas

Tyrimo dalyvių ne tik klausėme, kokie buvo jų ir tėvų pokalbiai, apie pastarųjų patirtas represijas, bet ir paprašėme kiekybiškai 5 balų skalėje (1 – labai retai, 5 – labai dažnai) įvertinti, kaip dažnai apie tai kalbėdavosi. Gauti rezultatai pateikiami 1 pav.

1 pav. Pokalbių, apie tėvų patirtas represijas, dažnumas (1 – labai retai, 5 – labai dažnai)

Kaip matome iš 1 pav., tirtų asmenų šeimos skyrėsi pagal tai, kaip dažnai jose buvo kalbama apie tėvų patirtas represijas. Daugiausia respondentų rinkosi vidurinį balą, panašus skaičius žmonių teigė, kad jų šeimose buvo kalbama labai retai arba labai dažnai, pastarųjų, beje, buvo šiek tiek daugiau.

Skirtingą pokalbių dažnumą iliustruoja ir į atvirus klausimus pateikiami tiriamųjų atsakymai: „Kiekvienu konkrečiu atveju, dėl darbo, kelionės ir kt.“, „Jie daug ir dažnai man pasakojo apie to meto sunkų jų gyvenimą, patirtus arešto metu žiaurius išbandymus, pasityčiojimus, iškentėtą Stalininio režimo genocidą“; „Vengdavome pokalbių apie tremtį todėl, kad būdavo sunku kalbėti šia tema“, „Tėvas tik atsakydavo į klausimus. Mažai domėjaisi istorija, todėl ir klausimų beveik nebuvo“ ir kt.

2.2 Represuotų asmenų vaikų trauminis patyrimas

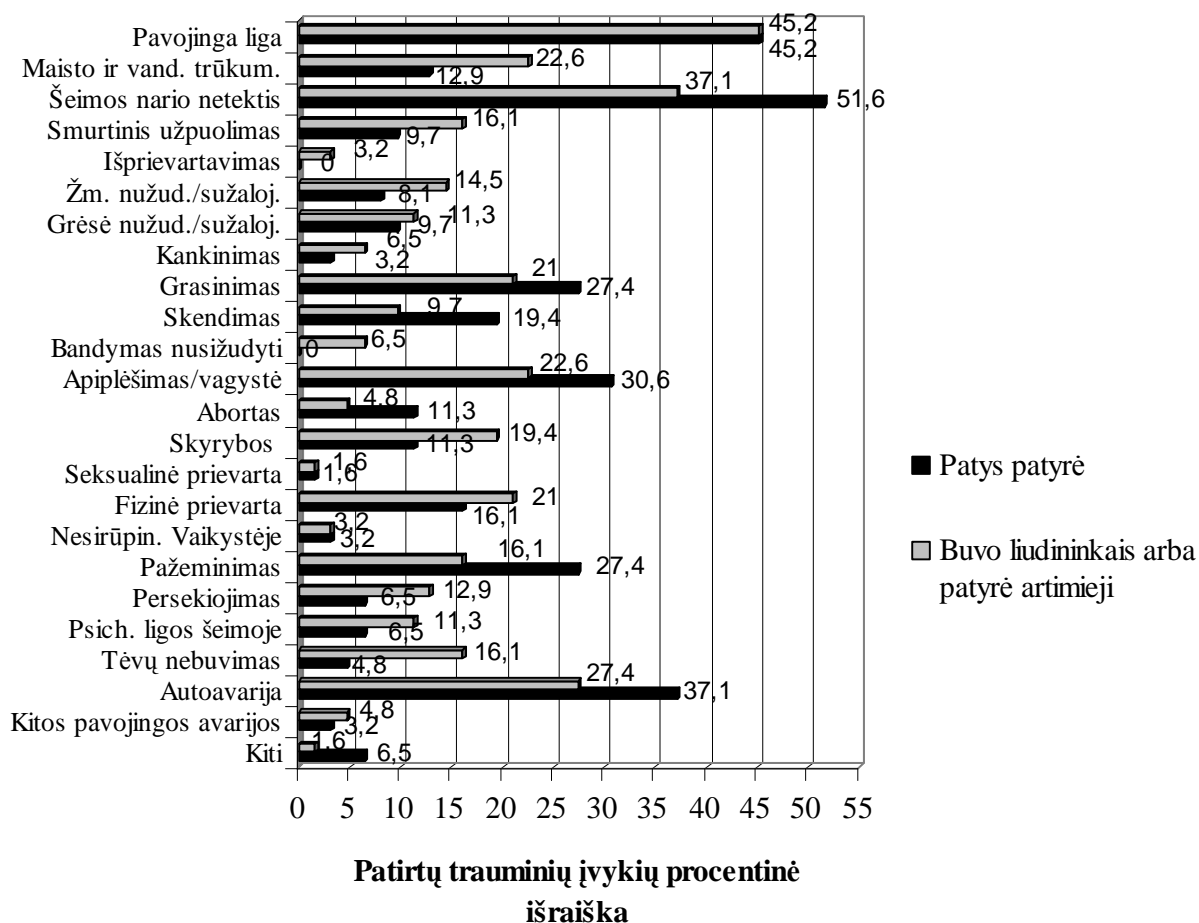
Apskaičiavome, kiek represuotų asmenų vaikai per savo gyvenimą yra patyrę trauminių įvykių. Kaip matome iš 2 lentelės, vidutiniškai kiekvienas iš jų pats patyrė 3,59 įvykio. Šis skaičius praktiškai nesiskiria nuo nurodytų įvykių, kuriuos patyrė kaip liudininkai arba patyrė jų artimieji, skaičiaus (3,62 įvykiai). Visgi reikia pastebėti, kad pastarųjų atsakymų išsibarstymas gerokai didesnis (standartinis nuokrypis atitinkamai lygus 2,99 ir 4,39). Beveik trečdalis respondentų nepažymėjo nei vieno įvykio, kurio liudininkais jie buvo arba patyrė jiems artimi žmonės (nepažymėjusių nei vieno trauminio įvykio, kurį patyrė patys, buvo perpus mažiau – 14,5%). Turint omeny tiriamą grupę, mažai tikėtina, kad tokios dalies tiriamųjų artimieji nepatyrė jokių trauminių

įvykių. Tad galime numanyti, kad dalis klausimyną pildžiusių žmonių tiesiog nepažymėjo artimųjų patirtų įvykių.

2 lentelė. Represuotų asmenų vaikų patirtų trauminių įvykių kiekis (absoliučiais skaičiais) ir vidurkis

Trauminiai įvykiai	Iš viso patyrė (N=61)	Vidutiniškai patyrė	Standartinis nuokrypis	Min	Max
Asmeniškai patirti	219	3,59	2,99	0	11
Patirti esant liudininku	221	3,62	4,39	0	16
Bendras kiekis	440	7,21	6,34	0	26

Antrosios kartos patirtų konkrečių trauminių įvykių pasiskirstymas pateiktas 2 pav.

2 pav. Represijas patyrusių asmenų vaikų patirtų trauminių įvykių pasiskirstymas

Daugiausia (51,6%) tirtų represijas patyrusių asmenų vaikų yra išgyvenę šeimos nario netektį. Kiek mažiau negu pusė (45,2%) patyrė pavojingą ligą, tiek pat, beje, pažymėjo, kad pavojingą ligą patyrė jų artimieji. Trečiąją vietą pagal dažnumą užimė autoavarija – ją patyrė 37,1% visu respondentų. Šiek tiek mažiau negu trečdalis (30,6%) yra tapę apiplėšimo arba vagystės aukomis. 27,4% tiriamųjų teigė patyrė grasinimą, tiek pat – pažeminimą. Beveik penktadalis (19,4%) yra skendę, 16,1% respondentų patyrė fizinę prievartą, 12,9% - maisto ir vandens trūkumą, po 11,3% - skyrybas ir abortą. Smurtinį užpuolimą arba nužudymo/sužalojimo grėsmę pažymėjo po 9,7% tiriamųjų. Žmogaus nužudymą arba sužalojimą matė šiek tiek mažiau – 8,1%. Persekiojimą, psichines ligas šeimoje ar kitus trauminius įvykius patyrė po 6,5% represuotų asmenų vaikų, tėvų nebuvimą – 4,8%. Kankinimą, nesirūpinimą vaikystėje ir kitas pavojingas avarijas pažymėjo po 3,2% tirtų žmonių. Vienas asmuo (1,6%) prisipažino patyręs seksualinę prievartą. Gautais duomenimis nei vienas iš tiriamųjų nebandė nusižudyti ir netapo išprievartavimo auka.

2.3 Represijas patyrusių asmenų ir jų vaikų grupių palyginimas

Trauminiis patyrimas ir jo poveikis. Lyginant su duomenimis, gautais tiriant nuo politinių represijų nukentėjusius žmones (Kazlauskas, 2006), antroji karta patyrė statistiškai reikšmingai mažiau trauminių įvykių, atitinkamai 3,59 ir 6,33 įvykius (3 lentelė).

3 lentelė. Represijas išgyvenusiujų ir jų vaikų patirtų trauminių įvykių vidurkiai

Trauminiai įvykiai	Represuotų asmenų vaikai (N=61)		Represuoti asmenys (N=1359)		p lygmuo $\alpha=0,05$
	M	SD	M	SD	
HTQ-I	3,59	2,99	6,33	3,50	0,000
HTQ-Im	0,64	1,02	0,37	1,26	0,098

HTQ-Im – per pastaruosius vienerius metus patirti trauminiai įvykiai

Nors mūsų tiriama grupė patyrė mažiau trauminių įvykių per savo gyvenimą, tačiau per pastaruosius vienerius metus vidutiniškai jie jų patyrė gerokai daugiau (0,64 ir 0,37 įvykių), tiesa, šis skirtumas nėra statistiškai reikšmingas. Beje, kaip matome iš 4 lentelės, nepatyrusių nei vieno trauminio įvykio per pastaruosius vienerius metus represuotų asmenų vaikų buvo gerokai mažiau, atitinkamai 57,4% ir 82,2%. Patyrusiųjų 1-2 įvykius antrosios kartos grupėje buvo 39,3%, represuotų asmenų grupėje – 14%. Daugiau negu 2 trauminius įvykius per pastaruosius vienerius metus patyrė panaši dalis tiriamųjų – 3,3% ir 3,8%.

4 lentelė. Per pastaruosius vienerius metus patirtų trauminių įvykių kiekis

Trauminių įvykių kiekis	Represuotų asmenų vaikai		Represuoti asmenys	
	N	Proc.	N	Proc.
0	35	57,4	1113	82,2
1-2	24	39,3	189	14,0
>2	2	3,3	52	3,8
Iš viso:	61		1384	

Atsižvelgiant į tai, kad nuo represijų nukentėjusių asmenų trauminė patirtis sunkesnė (Gailienė, Kazlauskas, 2004) ir kad tyrėme neklinikinę imtį, galima buvo tikėtis, kad antroji karta patiria mažiau traumos simptomų. Kaip matome iš 5 lentelės, tik disociacijos įvertis represuotų asmenų vaikų grupėje yra statistiškai reikšmingai mažesnis. Tirtų antrosios kartos atstovų tarpasmeninio jautrumo ir agresyvumo įverčiai statistiškai reikšmingai didesni nei represuotų asmenų. Tarp bendro TSK-35 balo bei nerimo, holokausto aukų sindromo, somatizacijos, miego sutrikimų, depresiškumo subskalių įverčių vidurkių statistiškai reikšmingų skirtumų nebuvo rasta.

5 lentelė. Traumos simptomų klausimyno (TSK-35) rezultatai represuotų asmenų ir jų vaikų grupėse

	Represuotų asmenų vaikai (N=61)		Represuoti asmenys (N=1225)		p lygmuo $\alpha=0,05$
	M	SD	M	SD	
TSK-35	9,37	6,61	9,15	6,12	0,79
TSK-35 subskalės					
Nerimas	1,71	1,57	1,72	1,49	0,94
Disociacija	1,48	1,52	1,86	1,40	0,036
Holokausto aukų sindromas	4,13	2,89	3,72	2,60	0,23
Somatizacija	2,42	1,99	2,76	1,89	0,17
Tarpasmeninis jautrumas	1,44	1,28	1,00	1,21	0,005
Agresyvumas	0,85	0,77	0,49	0,76	0,00
Miego sutrikimai	1,88	1,38	1,95	1,40	0,71
Depresiškumas	3,24	2,15	3,22	2,19	0,93

Beje, tiriant nukentėjusius asmenis, buvo gauta, kad jie nuo kontrolinės grupės statistiškai reikšmingai skyrėsi pagal šias 3 TSK-35 subskales: disociacijos, holokausto aukų sindromo ir depresiškumo (Kazlauskas, 2006). Kaip matome, iš 5 lentelėje pateiktų duomenų, tarp antrosios ir pirmosios kartos pagal holokausto aukų sindromo ir depresiškumo subskales neradome reikšmingų skirtumų.

6 lentelėje galime atidžiau pažvelgti, kokie būtent simptomai per pastaruosius du mėnesius buvo labiau būdingi represuotų asmenų ar jų vaikų grupėms. Žymiai daugiau išgyvenusiųjų

represijas žmonių patyrė galvos svaigimą (49,7% ir 27,9%), taip pat statistiškai reikšmingai didesnę dalis sapnavo košmarus (33,1% ir 18%), patyrė pažeminimo jausmą (24% ir 11,5%), didesnei daliai represuotų asmenų nei jų vaikų buvo sunku kvėpuoti (26% ir 14,8%).

Du kartus daugiau antrosios kartos atstovų nei represuotų asmenų minėjo per pastaruosius du mėnesius jautę pyktį (44,3% ir 21,8%). Statistiškai reikšmingai daugiau jų sunkiai valdė nuotaiką (37,7% ir 22,7%), jautė irzlumą (59% ir 28,3%). Net 3 kartus daugiau tirtų antrosios kartos atstovų teigė jautę kaltės jausmus (19,7% ir 6,1%). Reikšmingai daugiau represuotų asmenų vaikų pažymėjo ir „tuščios galvos“ (minčių pranykimo) simptomą (31,1% ir 20,3%). Įdomu tai, kad Gailienės ir Kazlausko (2004) publikuotame tyrime, represuoti asmenys statistiškai patikimai dažniau nei kontrolinė grupė patyrė pastarąjį disociacinį simptomą. Taigi nors nuo represijų nukentėję žmonės žymiai dažniau nei kontrolinė grupė teigia jaučianti minčių pranykimą galvoje, jų vaikai, remiantis gautais duomenimis, tai patiria dar dažniau.

Sunku pasakyti, ar tirtų represuotų asmenų vaikų patiriami simptomai susiję su jų tėvų patyrimu ir būdingi būtent vadinamajai antrajai kartai. Norint tai išsiaiškinti, reikėtų jų rezultatus palyginti su kontroline grupe. Visgi kalbant apie patiriamus kaltės jausmus, galėtume daryti prielaidą, kad jie bent iš dalies susiję su tirtos grupės tėvų patirtimi. Jaučiami kaltės jausmai atsiskleidžia ir kai kuriuose iš atvirus klausimus pateikiamuose atsakymuose: „Mums jie [pokalbiai] keldavo kaltės jausmą, kad mes gyvename geriau ir daug dalykų paprasčiausiai neįvertiname“, „Gailiuosi, kad mama nepasakojo, kad negalėjau būti jautresnė ir geresnė“.

6 lentelė. Traumos simptomai per pastaruosius du mėnesius represuotų asmenų ir jų vaikų grupėse (proc.)

		Visi represuotų asmenų vaikai (N=62)	Visi represuoti asmenys (N=1354)	☐
1.	Nemiga (sunku užmigti)	59,0	51,4	1,35
2.	Neramus miegas	62,3	53,7	1,72
3.	Košmarai (košmariški sapnai)	18,0	33,1	6,05*
4.	Nubundu anksti ryte ir negaliu užmigti	49,2	52,0	0,19
5.	Numečiau svorio (nesilaikydamas(-a) dietos)	14,8	16,8	0,18
6.	Izoliacijos nuo kitų jausmas	8,2	9,4	0,09
7.	Vienišumas	34,4	29,3	0,72
8.	Liūdesys	54,1	44,5	2,18
9.	„Prisiminimų blyksniai“ (staigūs, ryškūs, išblaškantys atsiminimai)	36,1	48,3	3,47
10.	„Tuščia galva“ (minčių pranykimas)	31,1	20,3	4,20*
11.	Galvos skausmai	52,5	46,5	0,83
12.	Skrandžio sutrikimai	31,1	39,9	1,85

13.	Nesuvaldomas verksmas	13,1	22,8	3,14
14.	Nerimo priepuoliai	31,1	26,2	0,74
15.	Sunkiai valdžiau nuotaiką	37,7	22,7	7,32**
16.	Sunkumai bendraujant su kitais	16,4	12,1	0,99
17.	Pyktis	44,3	21,8	16,59**
18.	Galvos svaigimas	27,9	49,7	11,12**
19.	Apalpimas	3,3	9,9	2,96
20.	Noras save sužaloti fiziškai	0	2,0	1,27
21.	Noras sužaloti fiziškai kitus	3,3	1,3	1,79
22.	Seksualinės problemos	3,3	3,5	0,01
23.	Vyrų baimė	1,6	3,0	0,37
24.	Moterų baimė	3,3	1,3	1,80
25.	Nereikalingas ar per dažnas prausimasis	4,9	1,6	3,53
26.	Pažeminimo jausmas	11,5	24,0	5,07*
27.	Kaltės jausmai	19,7	6,1	16,95**
28.	Jausmas, kad daiktai yra „netikri“	3,3	3,6	0,02
29.	Atminties problemos	37,7	50,3	3,68
30.	Jausmas, kad ne visada esi savame kūne	6,6	7,2	0,03
31.	Nuolatinės įtampos jausmas	32,8	25,5	1,60
32.	Sunku kvėpuoti	14,8	26,0	3,89*
33.	Nuovargis	68,9	64,4	0,50
34.	Irzlumas	59,0	28,3	26,24**
35.	Sunku sutelkti dėmesį	41,0	29,7	3,51

Pastabos: *p<0,05, **p<0,01

Atviruose klausimuose taip pat randame kalbant ir apie pyktį dėl neteisybių, kurias patyrė represuotų asmenų tėvai („Kas kartą, kai apie tai kalbėdavome, viduje jausdavau pyktį, už to meto neteisybę“) ar jie patys („Aš, žinodamas tikrąją istoriją, drįsdavau ginčytis, nes tai užgaudavo mano ambicijas, bei istorinę tiesą visad norėjau apginti. Tokie ginčai mane labai nervindavo, gal todėl dabar pradėdu turėti problemų su padidėjusiu kraujo spaudimu ir su tuo susijusiais galvos skausmais. Dažnai be priežasties būnu piktas, tačiau tik trumpam.“), taip pat neretai minima neapykanta („Išliko neapykanta okupantams“, „Sunku prisitaikyti dabartiniame savanaudžių, pataikūnų ir veidmainių pasaulyje“).

Vidinė darna. Palyginome represijas išgyvenusių žmonių ir jų vaikų vidinės darnos jausmo skalės rezultatus. Kaip matome iš 7 lentelės, abiejų grupių vidurkiai beveik tokie patys: represuotų asmenų vidutinis rezultatas – 45,92, jų vaikų – 45,89.

7 lentelė. Vidinės darnos jausmo (SOC-13) skalės rezultatai represuotų asmenų ir jų vaikų grupėse

	Vidurkis	Min	Max	SD	p lygmuo $\alpha=0,05$
Represuotų asmenų vaikai (N=56)	45,89	33	57	5,49	0,54
Represuoti asmenys (N=1198)	45,92	16	65	8,32	

2.4 Ryšys tarp tėvų ir vaikų patiriamų traumos simptomų, vidinės darnos

Ankstesniame skyrelyje pateikti duomenys rodo, kad tarp represijas patyrusių asmenų ir jų vaikų potrauminės simptomatikos esama tam tikrų skirtumų ir kai kurių simptomų vaikai patiria netgi daugiau. Šiuo atveju lyginome dvi grupes: represijas išgyvenusius asmenų ir antrosios kartos atstovų. Norėdami išsiaiškinti, ar blogesnė vaikų psichologinė savijauta susijusi su blogesne jų tėvų savijauta, ieškojome koreliacijų tarp vaikų ir jų tėvų traumos simptomų klausimyno bendro bei atskirų subskalių įverčių ir vidinės darnos skalės rezultatų. Gauti duomenys pateikiami 8 lentelėje.

8 lentelė. Represuotų asmenų vaikų ir jų tėvų traumos simptomų klausimyno (TSK-35) ir Vidinės darnos jausmo skalės (SOC-13) rezultatų koreliacijų matrica

Tėvai \ Vaikai	TSK-35	TSK-35 subskalės								SOC-13
		Nerimas	Disociacija	HAS	Somatizacija	Tarpasm. jautrumas	Agresyvumas	Miego sutrikimai	Depresiš-kumas	
TSK-35	0,19	0,15	-0,03	0,13	-0,03	0,28*	0,05	0,33*	0,21	-0,06
TSK-35 subskalės										
Nerimas	0,31*	0,30*	0,06	0,23	0,12	0,33*	0,12	0,35**	0,35*	-0,12
Disociacija	0,14	0,12	-0,06	0,08	-0,01	0,23	0,11	0,24	0,14	-0,12
Holokausto aukų sindromas	0,12	0,05	-0,04	0,08	-0,09	0,21	0,00	0,31*	0,17	-0,00
Somatizacija	0,28*	0,28*	0,04	0,23	0,12	0,31*	0,07	0,34*	0,31*	-0,05
Tarpasmeninis jautrumas	0,02	-0,09	-0,13	0,03	-0,16	0,23	0,01	0,24	0,12	0,09
Agresyvumas	0,13	0,05	-0,04	0,12	-0,06	0,37**	0,25	0,20	0,16	-0,01
Miego sutrikimai	0,30*	0,31*	0,09	0,21	0,16	0,26	0,12	0,33*	0,20	-0,19
Depresiš-kumas	0,14	0,09	-0,04	0,10	-0,07	0,18	-0,03	0,30*	0,14	0,01
SOC-13	-0,30*	-0,27	-0,13	-0,21	-0,07	-0,38**	-0,28	-0,23	-0,22	0,23

*p<0,05, **p<0,01

Koreliacijos tarp vaikų ir tėvų traumos simptomų klausimyno įverčių nėra aukštos. Daugiausia represuotų asmenų vaikų patiriamų traumos simptomų koreliuoja su tėvų miego sutrikimais. Stipriausia koreliacija ($r=0,35$, $p<0,01$) yra tarp tėvų miego sutrikimų su vaikų patiriamo nerimo. Taip pat yra statistiškai reikšmingas ryšys tarp tėvų miego sutrikimų ir bendro vaikų TSK-35 rezultato bei šių simptomų: somatizacijos, miego sutrikimų, holokausto aukų sindromo, depresiš-kumo.

Tėvų tarpasmeninio jautrumo įvertis irgi koreliuoja su nemažai vaikų patiriamų trauminių simptomų. Vienas iš pačių stipriausių ryšių yra tarp vaikų agresyvumo ir tėvų tarpasmeninio jautrumo ($r=0,37$, $p<0,01$). Šis įvertis stipriai neigiamai koreliuoja ir su vaikų vidinės darnos skalės

rezultatu ($r=-0,38$, $p<0,01$): kuo didesnis tėvų tarpasmeninis jautrumas, tuo mažesnis vaikų vidinės darnos jausmas. Minimos TSK-35 subskalės įvertis statistiškai reikšmingai koreliuoja su vaikų nerimu bei somatizacija.

Statistiškai reikšmingos koreliacijos yra tarp tėvų nerimo ir vaikų nerimo, somatizacijos, miego sutrikimų, tėvų depresiškumo ir vaikų nerimo bei somatizacijos. Bendras tėvų TSK-35 įvertis statistiškai reikšmingai teigiamai koreliuoja su vaikų nerimu, miego sutrikimais ir somatizacija, neigiamai – su vaikų vidinės darnos skalės rezultatais. Taigi, kaip matome iš gautų duomenų, vaikų patiriami traumos simptomai, kurie dažniausiai koreliuoja su tėvų patiriamais simptomais, yra nerimas, somatizacija ir šiek tiek rečiau miego sutrikimai.

2.5 Represuotų asmenų vaikų gautų rezultatų palyginimas grupės viduje

Patyrusių ir nepatyrusių per pastaruosius metus stresinių įvykių palyginimas. Lygindami šio tyrimo dalyvių Traumos simptomų klausimyno subskalių rezultatus su represijas patyrusiųjų rezultatais (5 lentelė), pamatėme, kad daugeliu atveju nerasta statistiškai reikšmingų skirtumų, o tarpasmeninis jautrumas ir agresyvumas netgi dažnesni represuotų asmenų vaikų grupėje. Galėtume spėti, kad tokiems rezultatams įtakos galbūt turėjo tai, kad, kaip minėjome, daugiau tirtų antros kartos atstovų stresinių įvykių patyrė per pastaruosius metus (42,6%, nukentėjusiųjų grupėje – 17,8%). Taigi Traumos simptomų klausimynu gautus rezultatus palyginome pagal tai, ar tiriamieji patyrė ar nepatyrė stresinių įvykių per pastaruosius metus (9 lentelė). 9 lentelėje kartu pateikiami ir kitomis metodikomis gautų įverčių vidurkiai.

9 lentelė. Per pastaruosius vienerius metus patyrusių ir nepatyrusių stiprių stresorių represuotų asmenų vaikų Traumos simptomų klausimyno (TSK-35), Vidinės darnos jausmo skalės (SOC-13),

Becko Nevilties skalės (BHS) rezultatų palyginimas

	Per pastaruosius vienerius metus patyrę stresinių įvykių		Per pastaruosius vienerius metus nepatyrę stresinių įvykių		p lygmuo $\alpha=0,05$
	M	SD	M	SD	
	(N=26)		(N=35)		
TSK-35	11,42	6,82	7,83	5,80	0,03
TSK-35 subskalės					
Nerimas	2,15	1,76	1,37	1,35	0,05
Disociacija	1,77	1,70	1,26	1,35	0,20
Holokausto aukų sindromas	5,00	2,86	3,48	2,78	0,04
Somatizacija	3,04	2,13	1,97	1,77	0,04
Tarpasmeninis jautrumas	1,77	1,45	1,20	1,10	0,09

9 lentelės tęsinys

Agresyvumas	0,92	0,80	0,80	0,76	0,54
Miego sutrikimai	2,15	1,46	1,69	1,30	0,19
Depresiškumas	4,04	2,16	2,66	1,97	0,03
	(N=23)		(N=33)		
SOC-13	44,21	5,41	47,06	5,32	0,06
	(N=22)		(N=26)		
BHS	7,77	6,70	8,34	6,46	0,77

Per pastaruosius vienerius metus patyrusieji stresinių įvykių gavo statistiškai reikšmingai didesnius įverčius nei nepatyrę tokių įvykių skaičiuojant bendrą TSK-35 balų vidurkį ir šiose metodikos subskalėse: holokausto aukų sindromas, somatizacija ir depresiškumas. Kaip matome, šie reikšmingi skirtumai nesutampa su tais, kuriuos gavome lygindami represuotų asmenų ir jų vaikų grupes. Vadinasi, nesenas stresinių įvykių patyrimas nepaaiškina, kodėl tirti antrosios kartos atstovai dažniau nei nukentėjusieji nuo represijų patiria tarpasmeninio jautrumo ir agresyvumo simptomus.

Tiesa, nors kitose TSK-35 subskalėse ir negauta statistiškai reikšmingų skirtumų, tačiau patiriamų traumos simptomų įverčių vidurkiai patyrusiųjų per pastaruosius metus stresinių įvykių grupėje didesni nei nepatyrusių. Be to, pirmųjų socialinė darnos jausmo įvertinimas mažesnis. Nors ir nerasta statistiškai reikšmingo skirtumo, visgi kiek netikėti Becko nevilties skalės rezultatai: nepatyrusiųjų stresinių įvykių per paskutinius metus nevilties skalės įvertinimas didesnis nei tų, kurie patyrė (atitinkamai 8,34 ir 7,77).

Palyginimas pagal lytį ir tai, kuris iš tėvų nukentėjo. Palyginome gautus antrosios kartos rezultatus pagal lytį (10 lentelė). Statistiškai reikšmingų skirtumų buvo rasta mažai: tirtoms moterims labiau nei vyrams buvo būdingas nerimas ir somatizacija. Nors daugiau statistiškai reikšmingų skirtumų neaptikta, visgi galim pastebėti, kad visų traumos simptomų moterys pažymėjo patiriančios šiek tiek daugiau. BHS įverčių vidurkiai taip pat šiek tiek didesni, o SOC-13 – mažesnis, nors ir statistiškai nereikšmingai.

10 lentelė. Vyrų ir moterų Traumos simptomų klausimyno (TSK-35), Vidinės darnos skalės (SOC-13) ir Becko Nevilties skalės (BHS) rezultatų palyginimas

	Vyrai		Moterys		p lygmuo $\alpha=0,05$
	M	SD	M	SD	
	(N=23)		(N=38)		
TSK-35	7,61	6,40	10,42	6,34	0,10
TSK-35 subskalės					
Nerimas	1,13	1,46	2,05	1,56	0,03

10 lentelės tęsinys

Disociacija	1,17	1,50	1,66	1,53	0,23
Holokausto aukų sindromas	3,35	2,92	4,61	2,80	0,10
Somatizacija	1,70	1,79	2,87	1,99	0,02
Tarpasmeninis jautrumas	1,26	1,36	1,55	1,25	0,40
Agresyvumas	0,78	0,85	0,89	0,73	0,59
Miego sutrikimai	1,78	1,51	1,95	1,31	0,66
Depresiškumas	2,57	2,02	3,66	2,15	0,05
	(N=21)		(N=35)		
SOC-13	46,62	5,20	45,46	5,69	0,45
	(N=16)		(N=32)		
BHS	6,88	5,36	8,69	7,01	0,33

Lygindami įvairiomis metodikomis gautus rezultatus pagal tai, kuris iš tėvų nukentėjo (11 lentelė), statistiškai reikšmingų skirtumų neradome, išskyrus vieną: tų, kurių tik mama nukentėjo nuo politinių represijų, holokausto aukų sindromo įvertinimo vidurkis buvo statistiškai patikimai didesnis nei tų, kurie turėjo abu tėvus, išgyvenusius represijas.

Nors, kaip sakėme, reikšmingų skirtumų beveik nerasta, bet žvelgdami į 11 lentelėje pateiktus rezultatus pastebime tam tikras tendencijas. Tų, kurių tik mamos nukentėjo nuo represijų, patiriamų traumos simptomų, Becko nevilties skalės įvertinimai yra didžiausi, socialinės darnos jausmo įvertis – mažiausias. Kiek geresni rezultatai yra tų, kurių tėvas išgyveno represijas. Panašu, kad geriausi įvertinimai yra tų, kurių abu tėvai buvo represuoti: jų TSK-35 bendro balo ir atskirų subskalių bei Becko nevilties skalės įverčių vidurkiai yra žemiausi, o Vidinės darnos skalės – aukščiausias.

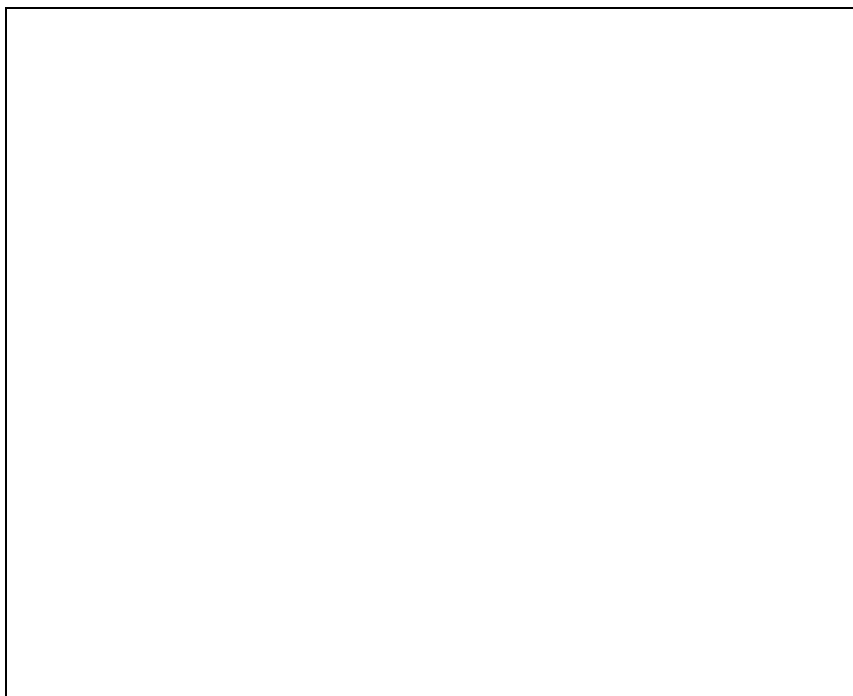
11 lentelė. Traumos simptomų klausimyno (TSK-35), Vidinės darnos skalės (SOC-13) ir Becko Nevilties skalės (BHS) rezultatų palyginimas pagal tai, kuris iš tėvų nukentėjo

	Tėvas		Mama		Abu tėvai		p lygmuo $\alpha=0,05$
	M	SD	M	SD	M	SD	
	(N=22)		(N=18)		(N=21)		
TSK-35	9,18	7,23	11,83	6,56	7,43	4,92	0,10
TSK-35 subskalės							
Nerimas	1,46	1,71	2,33	1,65	1,43	1,25	0,13
Disociacija	1,36	1,56	1,89	1,88	1,24	1,09	0,38
Holokausto aukų sindromas	4,27	3,15	5,28	2,47	3,00	2,63	0,045
Somatizacija	2,14	2,17	3,33	1,94	1,95	1,63	0,06
Tarpasmeninis jautrumas	1,59	1,47	1,67	1,14	1,10	1,18	0,31

11 lentelės tęsinys

Agresyvumas	0,86	0,83	1,06	0,80	0,67	0,66	0,30
Miego sutrikimai	1,86	1,52	2,39	1,42	1,48	1,08	0,12
Depresiškumas	3,36	2,22	4,00	1,91	2,48	2,06	0,08
	(N=20)		(N=18)		(N=18)		
SOC-13	46,35	5,28	44,06	6,63	47,22	4,10	0,20
	(N=19)		(N=16)		(N=13)		
BHS	8,26	7,15	8,56	6,45	7,23	6,00	0,86

Pabandėme pažvelgti, kaip abu šie faktoriai, tiriamųjų lytis ir tai, kuris iš tėvų nukentėjo, yra susiję tarpusavyje. Vėlgi galime kalbėti tik apie tam tikras tendencijas, kurias patvirtinti arba paneigti galėtų padėti didesnis tiriamųjų skaičius. Pastebėta, kad didesni Traumos simptomų klausimyno rezultatai, kai tik mama yra patyrusi represijas, labiau būdingi dukroms.

3 pav. Traumos simptomų išreikštumo priklausomybė nuo lyties ir to, kuris iš tėvų nukentėjo nuo represijų

Kaip matome iš 3 pav., traumos simptomų išreikštumo skirtumas, priklausomai nuo to, mama ar tėvas patyrė represijas, didesnis moterims: moterys, kurių tik mamos, bet ne tėvai, nukentėjo nuo represijų, patiria daugiau traumos simptomų. Vyrų patiriamų traumos simptomų išreikštumas mažiau priklauso nuo to, ar tėvas, ar mama nukentėjo. Panašu, kad abu nukentėję tėvai gali būti apsauginis veiksnys tiek moterims, tiek vyrams.

Tai, kad moterys patiria daugiau traumos simptomų, kai jų mama yra išgyvenusi represijas, atsispindi ir atskirose Traumos simptomų klausimyno subskalėse.

Beje, pažiūrėjome ir kaip represuotų asmenų vaikų vidinė darna priklauso nuo lyties ir to, kuris iš tėvų nukentėjo. 4 pav. matome tendenciją, kad silpniausia vidinė darna būdinga turintiems nukentėjusias mamas, stipriausia – turinčiųjų abu tėvus, patyrusius represijas. Vyrų vidinės darnos jausmo skirtumas tarp turinčių represuotą tėvą ir abu nukentėjusius tėvus yra mažesnis nei moterų.

4 pav. Vidinės darnos įvertinimo priklausomybė nuo lyties ir to, kuris iš tėvų nukentėjo nuo represijų

Pastebėję tokias tendencijas, kad represuotų asmenų vaikų psichologinė savijauta gali būti susijusi su šių dviejų veiksnių, lyties ir to, kuris iš tėvų nukentėjo nuo represijų, tarpusavio sąveika, nutarėme paieškoti ryšio tarp vaikų ir turimų jų tėvų potrauminės simptomatikos išreikštumo rodiklių, atsižvelgdami į lyties faktorių. Nustatėme tam tikrą teigiamą priklausomybę tarp mamų ir dukrų (14 diadų) bei tėvų ir sūnų (10 diadų) patiriamų traumos simptomų. Radome, kad mamų tarpasmeninio jautrumo įvertimas statistiškai reikšmingai koreliuoja su dukrų bendru Traumos simptomų klausimyno įvertinimu ($r=0,59$, $p<0,05$) ir šiais simptomais: nerimu ($r=0,57$, $p<0,05$), disociacija ($r=0,55$, $p<0,05$), holokausto aukų sindromu ($r=0,56$, $p<0,05$), somatizacija ($r=0,61$, $p<0,05$), tarpasmeniniu jautrumu ($r=0,55$, $p<0,05$), agresyvumu ($r=0,68$, $p<0,01$). Nustatyta neigiama priklausomybė tarp mamų tarpasmeninio jautrumo ir dukrų socialinės darnos jausmo ($r = -0,54$, $p<0,05$). Be to, pastebėtas ryšys tarp mamų ir dukrų agresyvumo ($r=0,58$, $p<0,05$) bei tarp jų abiejų vidinės darnos jausmo ($r=0,64$, $p<0,05$).

Tarp tėvų ir sūnų patiriamų traumos simptomų nustatyta mažiau statistiškai reikšmingų skirtumų ir išryškėjo šiek tiek kiti dalykai: tėvų nerimas buvo susijęs su sūnų nerimu ($r=0,68$,

$p < 0,05$) ir somatizacija ($r = 0,70$, $p < 0,05$), taip pat nustatytas ryšys tarp tėvų miego sutrikimų ir sūnų somatizacijos simptomų ($r = 0,72$, $p < 0,05$).

Reikia pastebėti, kad analizuotų diadų skaičius nėra didelis (14 ir 10), kitų diadų: mamų ir sūnų bei tėvų ir dukrų, neįtraukėme, nes jų buvo dar mažiau (4 ir 7). Todėl į gautas priklausomybes reikėtų daugiau žiūrėti kaip į tam tikras tendencijas bei patikrinti jas didesnėje imtyje.

2.6 Represuotų asmenų vaikų Nevilties skalės rezultatų palyginimas su Lietuvos gyventojų vidurkiu

Apskaičiavome, kad nevilties lygio vidurkis represuotų asmenų grupėje yra lygus 8,08 balo (12 lentelė). Pagal Nevilties skalės autorių nurodomas jos įverčių diagnostines reikšmes, tai reiškia nedidelę neviltį. Šis įvertinimas beveik nesiskiria nuo panašaus amžiaus Lietuvos gyventojų vidurkio, kuris lygus 7,99 balo (Gailienė, 2002). Tiesa, rezultatų išsibarstymas mūsų tirtoje grupėje yra šiek tiek didesnis (standartinis nuokrypis lygus atitinkamai 6,51 ir 5,27).

12 lentelė. Represuotų asmenų vaikų ir atitinkamo amžiaus Lietuvos gyventojų Becko Nevilties skalės rezultatai

	Vidurkis	SD	Mediana	Min	Max
Represuotų asmenų vaikai (N=48)	8,08	6,51	7,5	0	20
30-49 m. Lietuvos gyventojai (N=344)	7,99	5,27	7	0	20

REZULTATŲ APTARIMAS

1. Komunikacija apie trauminę tėvų patirtį

Šis tyrimas yra pirmasis bandymas išsiaiškinti, koks nuo sovietinių represijų nukentėjusių asmenų vaikų patyrimas, kiek antroji karta žinojo apie tai, ką išgyveno jų tėvai, ir kaip tai juos paveikė. Gauti duomenys parodė, kad daugumai tyrime dalyvavusių žmonių tėvų trauminė patirtis nebuvo paslaptis. Nors dalyje šeimų buvo kalbama pakankamai atvirai, nemažai antrosios kartos atstovų visgi mini, kad buvo vengiama kalbėti šia tema. Nuo kai kurių represuotų asmenų vaikų buvo slepiamas net pats faktas, kad tėvai buvo ištremti ar įkalinti. Įdomu tai, kad, kaip jau minėjome pateikdami rezultatus, didžioji dalis iš nuslėpusių savo traumuojančią praeitį buvo politiniai kaliniai. Šių žmonių trauminė patirtis buvo sunkesnė nei kitų represuotųjų grupių: jie daugiau už kitus nukentėjusiuosius patyrė kankinimų, grasinimų, mušimų, dažniau išgyveno nužudymo grėsmę (Gailienė, Kazlauskas, 2004). Mūsų gauti duomenys atitinka Major (1996) tyrimo rezultatus, kurio metu buvo nustatyta, kad buvusių kalinių vaikai patyrė mažiau atvirą komunikaciją. Galime manyti, kad politiniams kaliniams ne tik buvo sunkiau kalbėti apie tai, ką jie patyrė, bet ir paaiškinti savo vaikams. Kai kurių antrosios kartos atstovų atsakymai leidžia suprasti, kad pats žodis „kalinys“ sukėlė jiems nemalonią reakciją ir nederėjo su tuo, kaip jie įsivaizdavo savo tėvus. Panašu, kad toks reagavimas buvo susijęs arba su netikėtai nugirsta žinia, arba su nepakankamu ar netinkamai pateiktu paaiškinimu.

Išryškėjo keletas priežasčių, kodėl tėvai slėpė, vengė ar mažai pasakojo vaikams apie savo trauminę patirtį. Dvi iš jų būdingos ir holokaustą išgyvenusiųjų šeimoms. Pirma, tėvai norėjo apsaugoti savo vaikus, nenorėjo, kad šie kentėtų ar patirtų kokių nors neigiamų pasekmių. Antra, tėvams patiems būdavo skaudu ir sunku prisiminti. Kalbant apie holokaustą, neretai minimas „tylos sąmokslas“ apibūdinimas. Pasak Wiseman ir kt. (2002), tyla tarp išgyvenusiųjų ir jų vaikų apie tėvų trauminę patirtį kildavo iš noro pamiršti ir prisitaikyti prie naujo socialinio konteksto ir iš įsitikinimo, kad pasakojimas apie patirtus baisumus gali paveikti normalų vaikų vystymąsi. Major (1996) tokią situaciją, kai vaikai žinojo, kad tėvai išgyveno holokaustą, tačiau šeimoje buvo stengiamasi apie tai nekalbėti, vadina „žinoma paslaptimi“. Mūsų gauti duomenys parodė, kad „tylos sąmokslas“ arba „žinoma paslaptis“ būdinga ir daliai nuo sovietinių represijų nukentėjusių žmonių šeimų. Negalime teigti, kad tai labai paplitęs reiškinys represuotų asmenų šeimose. Nemažai tyrimo dalyvių teigė, kad tėvai neslėpė nuo jų šio savo praeities etapo, tačiau reikia atsižvelgti dar ir į tai, kad išsiųstų klausimynų grįžtamumas nebuvo labai didelis ir ne visi nukentėjusieji norėjo, kad jų vaikai dalyvautų tyrime.

Trečioji nekalbėjimo apie patirtą traumavimą priežastis būdinga būtent nuo komunistinio režimo nukentėjusioms šeimoms ir susijusi su tuometine santvarka šalyje. Kaip žinoma, grįžusieji iš tremties ar lagerio nelaikyti nukentėjusiais, netgi priešingai, vadinti „liaudies priešais“, „banditais“, jų kančios nebuvo pripažįstamos. Viešas kalbėjimas apie patirtas represijas grėsė ne tik pačių represuotųjų, bet net ir šeimos persekiojimu (Gailienė, Kazlauskas, 2004). Nesaugumas ir baimė atsispindėjo ir apklaustų antrosios kartos atstovų atsakymuose. Kai kurie iš jų daugiau sužinojo ir atviriau su tėvais apie jų patirtas represijas pradėjo kalbėtis tik prasidėjus Atgimimui ar atgavus Nepriklausomybę. Tačiau, kaip paaiškėjo, net ir tai, kad Lietuva tapo nepriklausoma, ne iš karto visiems nukentėjusiems leido išsivaduoti nuo ilgą laiką slėgusios baimės.

Kai kuriais atvejais slėpimas tapdavo visos šeimos užduotimi. Vaikams tėvai papasakodavo, tačiau griežtai liepdavo apie tai, ką sužinojo, neprasitarti kitiems žmonėms. Paaiškėjo, kad tokia „šeimos paslaptis“ skirtingai veikė vaikus. Vieniems, panašu, kad tai buvo sunki našta, jie kartu su „paslaptimi“ tarsi perimdavo ir tėvų baimės jausmą, nors ir ne visuomet suprasdavo, ko būtent turi bijoti. Kiti didžiavosi, kad šeima jais pasitiki, kad žino tai, ko nežino kiti – „tikrąją istorijos tiesą“, brangino šią tėvų patirtį.

Jau vien šis pavyzdys rodo, kad kalbėjimas apie tai, ką išgyveno tėvai, skirtingai veikė antrąją kartą. Iš gautų jų atsakymų susidaro įspūdis, vaikų reagavimas dažnai buvo susijęs ne tik su individualiais jų skirtumais, bet ir su tuo, kaip tėvai patys susidorojo su savo patyrimu ir kaip jį pateikdavo vaikams.

Išgyvenusiųjų politines represijas trauminė patirtis buvo išties sunki: daugelis vienaip ar kitaip susidūrė su mirtimi, matė žmogaus nužudymą, sužalojimą, patiems tai grėsė, nemaža dalis patyrė kankinimus, persekiojimus, grasinimus ir t.t. (Gailienė, Kazlauskas, 2004). Todėl nėra stebėtina, kad represuotų asmenų vaikų atsakymuose kartojosi, kad jiems buvo sunku suvokti, suprasti, kaip taip galėjo būti. Vaikams tai buvo nesuderinama su tuo, ką jie žinojo apie pasaulį.

Atsižvelgiant į tai, ką patyrė nuo represijų nukentėję žmonės, gana suprantama, kad daugeliui jų vaikų, klausantis pasakojimų, matant tėvų išgyvenimus, kildavo įvairių neigiamų jausmų. Nors vieni kartu įvardija ir tam tikrų teigiamų dalykų ar susidomėjimą, visgi dalis represuotų asmenų vaikų pokalbius vertina tik neigiamai. Taigi šioje vietoje galėtume kalbėti ir apie vengimą iš vaikų pusės.

Pastebėjome, kad tai, kaip tyrimo dalyviai teigia, juos veikė pokalbiai su tėvais apie jų trauminę patirtį, susiję su jų suvokiamu represijų poveikiu tėvams. Jei antrosios kartos atstovai mano, kad tėvai ištvėrė sunkiai, kad tai juos labai neigiamai paveikė, tuomet ir pokalbiai dažnai apibūdinami kaip kėlę įvairius neigiamus jausmus. Suvokiamas geresnis tėvų susidorojimas su savo patirtimi susijęs su šviesesniais pokalbiais ir vaikų domėjimusi. Galime kelti prielaidą, kad jei tėvai patys sunkiai susitvarkė su savo patyrimu, tai paveikė ir jų komunikaciją su vaikais apie patirtą

traumavimą, jiems buvo sudėtingiau tinkamai paaiškinti savo atžaloms. Taigi šiuo atžvilgiu buvo svarbu, kaip bendraujama apie šią sunkią patirtį. Komunikacijos kokybės svarbą pabrėžia ir apie holokaustą rašantys autoriai (Major, 1996; Wiseman, Metzl, Barber, 2006).

Jokiu būdu negalima būtų teigti, kad jei tėvai sunkiai susidoroja su savo patirtimi, geriau būtų apie tai nekalbėti. Net ir nusprendę taip elgtis, traumą patyrę žmonės savo sunkumus perduoda gestais, nuotaika ir lūkesčiais (Kansteiner, 2004). Mūsų gauti antrosios kartos atsakymai patvirtino, kad vaikai nėra abejingi tėvų savijautai ir išgyvenimams, pastebi jų nuotaikas, nervingumą, dirglumą ir pan. Taigi labai svarbus ne tik verbalinis, bet ir neverbalinis bendravimas.

Nuo sovietinių represijų nukentėjusių asmenų ir vaikų pokalbiai apie sunkią praeitį, pastariesiems sukeldavo įvairių jausmų patiems tėvams ar jų skriaudėjams. Dažniausiai minimi jausmai tėvams ar kartu ir kitiems nukentėjusiesiems buvo gailestis, užuojauta, pasididžiavimas tėvais, nuostaba, žavėjimasis ištvirme ir pan. Gailėdami tėvų, vaikai neretai kartu jausdavo pyktį, neapykantą okupantams, tuometinei valdžiai. Panašu, kad dažnai toks požiūris ir priešiški jausmai sovietinei valdžiai buvo perimti iš tėvų. Kokio nors kaltinimo ar pykčio patiems tėvams, pavyzdžiui, ar už nesugebėjimą suteikti pakankamai meilės, ar dėl dažno represijų priminimo, ar dėl kitų priežasčių, atvirai neišreiškė nei vienas tyrime dalyvavęs antrosios kartos atstovas, nors bent iš kai kurių pasakojimų matyti, kad nuoskaudų likę. Holokausto tyrimuose kartais pastebima, kad išgyvenusiųjų sūnūs ir dukterys turi sunkumų išreikšdami pyktį ir reguliuodami savo agresiją (Wiseman, Metzl, Barber, 2006). Kaip yra mūsų tirtoje grupėje, atsakyti sunku, nes specialiai to nevertinome, tačiau panašu, kad bent kai kuriose nuo sovietinių represijų nukentėjusių asmenų šeimose, taip pat kaip ir holokausto aukų šeimose, būdami jautrūs tėvų kančioms ir nenorėdami jų dar labiau skaudinti, vaikai neretai vengdavo išreikšti pyktį ar panašius jausmus tėvams.

Toks vaikų elgesys labai susijęs su kitu jausmu – kalte, kuris taip pat atsiskleidė gautuose antrosios kartos atsakymuose. Teigiama, kad holokausto aukų vaikai gali susidurti su dvejopo pobūdžio kaltės jausmais: pirma, tėvų kaltės jausmas (vadinamas „išgyvenusiųjų kalte“) gali būti perduodamas vaikams, antra, vaikai gali jaustis kalti prieš savo tėvus dėl jų kentėjimo, netgi jei nėra už tai atsakingi (Wiseman, Metzl, Barber, 2006). Ar tėvų jaučiama kaltė galėjo būti perduota sovietinių represijų aukų vaikams, mūsų turimi duomenys neleidžia atsakyti. Tiesa, nuo komunistinio režimo nukentėjusių asmenų tyrimas neparodė, kad represuotiesiems būtų labiau būdingi kaltės jausmai nei palyginamajai grupei (Gailienė, Kazlauskas, 2004). Tačiau, kad vaikai galėjo jausti kaltę dėl tėvų savijautos, gauti antrosios kartos atsakymai leidžia numanyti. Kai kurie iš apklaustų žmonių minėjo, kad jautė pareigą nenuvilti tėvų, neskaudinti jų dar labiau.

Pastebėta, kad nukentėjusiųjų šeimose kartais būta kaltę sukeliančios komunikacijos. Taigi vaikai jausdavosi kalti, kad gyvena geriau ir daugelio dalykų paprasčiausiai neįvertina. Tėvai pasakojimus apie patirtas represijas panaudodavo auklėdami, mokydami savo atžalas, tačiau, kaip

galėjome pastebėti iš kai kurių represuotų vaikų atsakymų, kartais būdavo perlenkiama lazda ir tokie „pamokymai“, priminimai būdavo taikomi per dažnai.

Taigi, kaip rodo tyrimo metu gauti duomenys, komunikacija apie tėvų patirtą traumavimą nuo sovietinių represijų nukentėjusių žmonių šeimose buvo gana įvairi. Vaikai į pokalbius apie tremtį, lagerį ir pan. taip pat reaguodavo skirtingai, vieniems jie sukeldavo vien tik neigiamus jausmus, kiti išvelgia ir teigiamų dalykų. Kalbant apie tai, kaip vaikus veikia kalbėjimas apie sunkią tėvų patirtį, galime pasiremti kitų tyrėjų mintimis, kad svarbu, kiek atsižvelgiama į vaiko psichinę ir kognityvinę brandą, koks tėvų ir vaikų tarpusavio ryšys, kokia bendra šeimos atmosfera, komunikacijos prasmė, turinys ir kontekstas (Major, 1996).

2. Antrosios kartos ypatumai ir subjektyviai suvokiamas tėvų traumos poveikis

Mūsų tyrimas patvirtino, kad antroji karta nėra homogeniška grupė. Nuo sovietinių represijų nukentėjusių asmenų vaikai turėjo gana skirtingą patyrimą. Nors dauguma tyrime dalyvavusių žmonių yra gimę Lietuvoje, dalis gimė dar tėvams negrįžus iš tremties vietų. Keletas patyrė, ką reiškia kuri laiką augti be tėvų, kai kurie susidūrė su tam tikrais apribojimais ar sunkumais dėl savo tėvų statuso, kiti teigė, kad neturėjo problemų dėl to, kad jų tėvai buvo tremtiniai, politiniai kaliniai ar kitaip nukentėję nuo represijų. Be to, tėvų patirties poveikį sau antroji karta taip pat vertina nevienodai.

Dauguma mūsų apklaustų nuo politinių represijų nukentėjusių asmenų vaikų, mano, kad tėvų patirtis turėjo vienokios ar kitokios įtakos jiems ar jų gyvenimui. Dalis iš jų susidūrė su neigiamomis fizinėmis ar ekonominėmis pasekmėmis: jų šeimos neatgaudavo namų, buvo sunkesnė materialinė padėtis, apklausti žmonės taip pat minėjo patyrę sveikatos problemų, susijusių su tėvų patirtimi, ne visi galėjo pasirinkti norimą specialybę, sunku buvo įstoti į aukštąją mokyklą ir kt. Visa tai, žinoma, veikė ir psichologiškai.

Sovietinių represijų aukų vaikai patyrė ir teigiamą, ir neigiamą psichologinį poveikį, pastarasis, beje, du kartus dažnesnis. Kokias gi psichologines pasekmes mini patys antrosios kartos atstovai?

Vienas iš ryškesnių jausmų, atsiskleidusių tyrimo dalyvių atsakymuose, yra baimė. Kai kuriais atvejais ji panašėja į atsargumą, tam tikrą pasirengimą išbandymams, tokiems pat įvykiams ar netikrumą, kitais – ji daug stipresnė, neigiamai paveikusi represuotų asmenų gyvenimą ir charakterį. Turint omenyje egzistavusią sovietinę santvarką, baimei buvo rimtų priežasčių, tiesa, mažam vaikui jas, ko gero, buvo sunku suprasti. Taigi bijota ne kažko konkrečiau, šis jausmas tapo daugiau apimantis. Baimė turėjo įtakos tam, kad susiformavo tokios asmens savybės kaip uždarumas, nepasitikėjimas savimi, šie žmonės įprato nusileisti kitiems, stengėsi „neišsišokti“.

Gudaitė (2004), analizuodama kelis psichoterapinės praktikos atvejus taip pat pastebi, kad represuotų asmenų vaikams buvo būdingas nepasitikėjimas savimi, nepaaiškinami baimės epizodai. Kai kuriuose holokaustą išgyvenusių žmonių vaikų tyrimuose taip pat teigiama, kad antrajai kartai būdingas generalizuotas baimės jausmas (Kellermann, 2001a; Lev-Wiesel, 2007). Tiesa, reikia pastebėti, kad, skirtingai nei holokausto aukos ir jų palikuonys, nuo sovietinių represijų nukentėję žmonės ir jų vaikai, net ir pasibaigus oficialiam tremties ar įkalinimo laikui, galėjo patirti tolesnį persekiojimą.

Nemažai antrosios kartos atstovų jaučia priešišumą, neapykantą okupantams, buvusiai valdžiai, kartais peraugančią į nepasitikėjimą ir dabartine, taip pat jiems būdingas neteisybės jausmas. Sprendžiant iš gautų atsakymų, šiuos jausmus vaikai dažniausiai yra perėmę iš savo tėvų.

Kai kurie holokausto tyrėjai kalba apie tai, kad trauminė tėvų patirtis turėjo teigiamos įtakos jų palikuonių gyvenimams (Kellermann, 2001a; Baron, Reznikoff, 1993), bruožai, padėję išgyventi, kaip prisitaikymas, iniciatyva ir atkaklumas, gali būti perduoti vėlesnėms kartoms (Magids, 1998). Mūsų tyrimo duomenys patvirtina šį požiūrį. Dalis represuotų asmenų vaikų teigė, kad tėvų patyrimas teigiamai prisidėjo formuojantis jų charakteriui, suteikė tvirtumo, ryžto, iš tėvų jie išmoko dvasinės stiprybės. Šie žmonės kitaip vertina tam tikrus dalykus, tėvų patirtis kai kuriuos paskatino įdomesnei, prasmingesnei veiklai, taip pat turėjo įtakos jų vertybių formavimuisi, tautinei sampratai. Manytume, kad teigiamos pasekmės vaikams susijusios su tuo, kaip su savo patirtimi susidorojo tėvai, kaip ją įprasmino.

Iš tyrimo dalyvavusių represuotų asmenų vaikų pasakojimų galima pastebėti, kad esama tam tikrų šeimų skirtumų bei individualių ypatumų. Antroji karta nevienodai domėjosi ir priėmė tėvų patirtį. Tad dar aptarsime kelis pastebėtus bruožus ar ypatybes, kurios minimos ir rašant apie holokaustą patyrusių asmenų palikuonis.

Analizuodami turimus duomenis pamatėme, kad dalis antrosios kartos labai jautriai reagavo į tai, ką išgyveno, kaip jautės jų tėvai, netgi bandydavo tai įsivaizduoti, identifikuoti su jų kančia. Apie empatiją ir perdėtą identifikaciją su tėvų patirtimi užsimena ir kai kurie apie holokaustą rašantys autoriai (Kellermann, 2001b; Lev-Wiesel, 2007). Keletui mūsų tyrimo dalyvių galėtume pritaikyti ir literatūroje naudojamą terminą „sutėvinti vaikai“ (ang. „*parentified children*“). Tokie vaikai būna priversti atlikti tėvų vaidmenį, jie dažniausiai gabūs bei jautrūs ir labai taikosi prie tėvų nuotaikų, norų ir pažeidžiamumo (Eurelings-Bontekoe, Verschuur, Schreuder, 2003). Be abejo, galime tik pastebėti, kad tarp tirtų antrosios kartos atstovų pasitaikė tokių nukentėjusių asmenų vaikų, tačiau nepalyginę su kontroline grupe, negalime teigti, kad „sutėvinimas“ labiau būdingas tirtai žmonių grupei.

Apibendrinami galime pasakyti, kad sovietines represijas išgyvenusiųjų vaikai, nors ir turintys tarpusavio panašumų, nemažai skiriasi vieni nuo kitų savo patirtimi bei suvokiamu tėvų

trauminės patirties poveikiu. Dauguma mano, kad tai, kad jų tėvai buvo išstremti, įkalinti lageryje ar kitaip nukentėjo nuo politinių represijų, turėjo įtakos jiems ar jų gyvenimui. Patys vaikai įvardija tiek neigiamų, tiek teigiamų šio patyrimo pasekmių.

3. Represuotų asmenų vaikų trauminis patyrimas ir potrauminė simptomatika

Pradėdami tyrimą tikėjomės, kad antrosios kartos potrauminės simptomatikos išreikštumas bus mažesnis nei pačių nukentėjusiųjų. Pastarųjų trauminė patirtis sunkesnė nei jų vaikų. Kaip paaiškėjo tyrimo metu, pagrindiniai stresiniai įvykiai, su kuriais dažniausiai susidūrė antroji karta buvo šeimos nario netektis, pavojinga liga, autoavarija. Lyginant su represuotųjų grupe (Gailienė, Kazlauskas, 2004), žymiai mažesnė jų vaikų dalis matė žmogaus nužudymą ar sužalojimą, grėisė toks įvykis, mažiau jų patyrė kankinimus, grasinimus, persekiojimą ir panašius trauminius įvykius. Tiesa, analizuodami kokybinius duomenis, matėme, kad kai kurių antrosios kartos atstovų gyvenimas taip pat nebuvo lengvas, pavyzdžiui, neturėjo pastovių namų. Tačiau lyginant bendrai, represijas patyrusių asmenų vaikų trauminė patirtis buvo mažiau sunki nei jų tėvų grupės.

Kadangi tyrėme neklinikinę imtį, gauti duomenys gana nustebino. Nustatėme, kad vaikų kai kurių patiriamų traumos simptomų išreikštumas yra netgi didesnis negu tėvų. Antrajai kartai labiau nei represuotiems žmonėms būdingas tarpasmeninis jautrumas ir agresyvumas. Tik disociacijos simptomų tirta grupė patiria mažiau. Tyrimų, kuriuose lyginami nukentėjusiųjų ir jų vaikų grupės yra mažai, tačiau kai kuriose holokausto studijose pastebima, kad antrajai kartai gali būti būti būdingos tarpasmeninės problemos ir sunkumai, susiję su agresyviais impulsais, pavyzdžiui, nukentėjusiųjų vaikai sunkiau eksternalizuoja agresiją (Wiseman et al, 2002). Major (1996) nustatė, kad buvusių koncentracijos stovyklų kalinių vaikai save suvokia kaip labiau agresyvius nei, pavyzdžiui, pasipriešinimo judėjimo dalyviai.

Nuo sovietinių represijų nukentėjusių asmenų vaikų grupei labiau nei pačių represuotųjų grupei buvo būdingi „tuščios galvos“ (minčių pranykimo) simptomai, pyktis, irzlumas, daugiau antrosios kartos atstovų sunkiai valdė nuotaiką, patyrė kaltės jausmus. Kai kurios iš šių traumos simptomų, pavyzdžiui, pyktį ir kaltę, bent iš dalies galėtume paaiškinti tuo, kad tyrimo dalyvių tėvai buvo nukentėję nuo represijų, - šie jausmai atsiskleidė ir antrosios kartos atsakymuose į atvirus klausimus. Represuotųjų vaikai kartais jautė pyktį, neapykantą dėl tėvų, o kartais ir pačių patirtų neteisybių, pavyzdžiui, apribotų galimybių, pašaipų, girdimų užgaunančių kalbų. Anot Lazarus (cit. pg. Wiseman, Metzl, Barber, 2006, p. 177), žmogus, netgi susiduriantis su neteisybe, gali užaugti piktas.

Pyktis, agresija susiję ir su kaltės jausmais (Wiseman, Metzl, Barber, 2006). Kaip jau minėjome kalbėdami apie vaikų ir tėvų komunikaciją, apie pastarųjų trauminę patirtį, vaikai

stengėsi nenuvilti tėvų, neskaudinti jų dar labiau, taip pat kai kuriose šeimose buvo ir kalte sukeliančio bendravimo, pamokymų.

Taigi viena iš hipotezių, kodėl represuotų asmenų vaikai tam tikrų traumos simptomų patiria daugiau nei patys nukentėjusieji, yra tai, kad šie vaikai užaugo sunkų ir ilgalaikį traumavimą patyrusių žmonių šeimose. Be abejo, iš turimų duomenų negalime atsakyti, ar šie simptomai būdingi būtent nukentėjusiųjų palikuonims. Norint tai išsiaiškinti, reikėtų atlikti palyginimą su kontroline grupe. Kol kas tik žinome, kad pagal neigiamo požiūrio į savo ateitį (pesimizmo) intensyvumą antroji karta beveik nesiskiria nuo kitų panašaus amžiaus Lietuvos gyventojų. Tai patvirtina neklinikinės imties holokausto antros kartos tyrimus, kuriuose nerandama, kad nukentėjusiųjų vaikai būtų blogiau prisitaikę (Van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg, Sagi-Schwartz, 2003; Major, 1996).

Tarp mūsų tyrimo dalyvių daugiau nei tarp tirtų represuotų asmenų buvo tokių, kurie per pastaruosius vienerius metus patyrė trauminių įvykių. Nustatyta, kad neseniai patirta trauma turi didelės įtakos traumos simptomų išreikštumui (Kazlauskas, 2006). Visgi atliktas palyginimas antrosios kartos grupės viduje tarp patyrusiųjų ir nepatyrusiųjų trauminių įvykių per pastaruosius vienerius metus nepaaiškino skirtumų tarp represuotųjų ir jų vaikų grupių.

Kitas galimas gautų rezultatų paaiškinimas būtų tam tikri metodikų ypatumai. Traumos simptomų klausimyno modifikacija, kurią naudojome, buvo pritaikyta pagyvenusio amžiaus žmonėms, o dabar tyrėme gerokai jaunesnius, kuriems, ko gero, buvo lengviau šį klausimyną užpildyti.

Taigi, rezultatams įtakos galėjo turėti ir amžiaus skirtumas. Be to, tirta antroji karta labiau išsilavinusi, didesnė jų dalis gyvena miestuose. Tad galėtume kelti prielaidą, kad galbūt spartus gyvenimo tempas, darbas ar pan. turėjo įtakos tam, kad vaikai dažniau nei jų tėvų karta būna irzlesni, jaučia pyktį, sunkiai valdo nuotaiką ar patiria kitus simptomus. Kita vertus, aukštesnis išsilavinimas, kalbant apie potrauminės simptomatikos išreikštumą, laikomas apsauginiu veiksmu (Kazlauskas, 2006).

Taip pat galime užduoti sau klausimą, ar gauti rezultatai nerodo tam tikrų visuomenės sveikatos pokyčių. Be abejo, negalime daryti tokių apibendrinimų iš turimų duomenų, tyrime dalyvavusių žmonių grupė pakankamai maža, o represuotų asmenų vaikų patiriamų traumos simptomų nelyginome su kitų panašaus amžiaus Lietuvos gyventojų jaučiamais simptomais.

4. Vaikų ir tėvų psichinės sveikatos ryšys

Sunkaus traumavimo tyrimai rodo, kad vaikų patiriami traumos simptomai gali būti susiję su tėvų patiriamais simptomais (Kellermann, 2001a, Yehuda et al, 1998a). Remiantis mūsų tyrimo

duomenimis, ryšys tarp nuo sovietinių represijų nukentėjusių asmenų vaikų ir jų tėvų patiriamų traumos simptomų išreikštumo nėra stiprus. Tačiau, nors ir nestipriai, visgi kai kurie vaikų ir tėvų simptomai susiję statistiškai reikšmingai. Panašu, kad šios tarpusavio priklausomybės nėra visiškai atsitiktinės. Tėvų patiriami traumos simptomai, kurie dažniausiai susiję su vaikų patiriamais simptomais, yra miego sutrikimai, tarpasmeninis jautrumas, nerimas, kiek rečiau – depresiškumas. Vaikų simptomai, kurie dažniausiai siejasi su tėvų: nerimas, somatizacija, miego sutrikimai. Taip pat yra neigiama priklausomybė tarp tėvų tarpasmeninio jautrumo ir vaikų vidinės darnos jausmo.

Nustatytas ne itin stiprus ryšys tarp tėvų ir vaikų tam tikrų psichinės sveikatos parametru, patvirtina duomenis, kad tėvai, net ir kentėdami nuo traumos simptomų, gali apsaugoti vaikus nuo savo sunkaus patyrimo pasekmių (Sagi-Schwartz ir kt., 2003). Major (1996) gauti rezultatai parodė, kad nors nukentėjusiųjų sveikata buvo paveikta (skyrėsi nuo kontrolinės grupės), bet tėviškas elgesys – ne.

Tyrimo metu pastebėjome įdomių tendencijų tarp mamų ir dukrų, tėvų ir sūnų psichinės sveikatos. Gavome, kad priklausomybė tarp mamų ir dukrų potrauminės simptomatikos išreikštumo yra žymiai stipresnė nei bendri tėvų ir vaikų sveikatos priklausomybės rodikliai. Mamų tarpasmeninis jautrumas susijęs su daugeliu dukrų patiriamų simptomų: nerimu, disociacija, holokausto aukų sindromu, somatizacija, tarpasmeniniu jautrumu, agresyvumu, taip pat yra ir neigiamas ryšys su dukrų vidinės darnos jausmu. Pastebėta priklausomybė tarp mamų ir dukrų agresyvumo bei tarp jų abiejų vidinės darnos jausmo. Ieškant ryšio tarp tėvų ir sūnų psichinės sveikatos išryškėjo šiek tiek kiti dalykai: tėvų nerimas buvo susijęs su sūnų nerimu ir somatizacija, taip pat nustatytas ryšys tarp tėvų miego sutrikimų ir sūnų somatizacijos simptomų. Žinoma, iš šiuos duomenis reiktų žvelgti gana atsargiai dėl nedidelio analizuotų diadų skaičiaus. Būtų naudinga patikrinti gautas tendencijas didesne imtyje, taip pat paieškoti ryšio tarp mamų-sūnų bei tėvų-dukrų psichinės sveikatos.

5. Skirtumai antrosios kartos grupės viduje

Palyginome ne tik antrosios kartos potrauminės simptomatikos intensyvumą su jų tėvų patiriamų simptomų intensyvumu, bet ir ieškojome skirtumų represuotų asmenų vaikų grupės viduje pagal lytį ir tai, kuris iš tėvų nukentėjo.

Paaiškėjo, kad tirtų moterų rezultatai blogesni, joms statistiškai reikšmingai labiau nei vyrams būdingas nerimas ir somatizacija. Gauti duomenys patvirtino keltą hipotezę ir atitinka kitų tyrimų rezultatus, kad intensyvesnė potrauminė simptomatika susijusi su moteriška lytimi (Breslau, 2002; Kazlauskas, 2006 ir kt.). Taip pat, nors tokių tyrimų nėra daug, teigiama, kad traumą patyrusiųjų

dukterys gali būti pažeidžiamesnės tarpgeneraciniam traumos perdavimui (Vogel, 1994), jautresnės tėvų patiriamiems simptomams (Sorscher, Cohen, 1992).

Labai mažai yra tyrimų, kuriuose būtų atsižvelgiama į tai, kuris iš tėvų nukentėjo nuo represijų. Lygindami gautus duomenis, aptikome tik vieną statistiškai reikšmingą skirtumą – tiems, kurių mamos buvo patyrusios represijas, buvo labiau būdingas holokausto aukų sindromas nei tiems, kurių abu tėvai nukentėjo. Sunku pasakyti, ar šis skirtumas atsitiktinis, ar jis visgi kažką reiškia. Nors reikšmingų skirtumų beveik neradome, tačiau pastebėjome tendenciją, kad tų tyrimo dalyvių, kurie turėjo represijas išgyvenusias mamas, patiriamų traumos simptomų išreikštumo, vidinės darnos, nevilties jausmo įvertinimai buvo blogiausi, o tų, kurie turėjo abu nukentėjusius tėvus, - geriausi. Mūsų tyrime gauti duomenys visiškai prieštarautų teiginiams, kad tai, kad abu tėvai nukentėjo nuo holokausto, yra antrinio traumavimo rizikos faktorius (Krysińska, Lester, 2006; Van Ijzendoorn, Bakermans-Kranenburg, Sagi-Schwartz, 2003). Ši nesutapimą galima būtų paaiškinti nacistinių ir sovietinių represijų skirtumu. Nukentėjusieji nuo sovietinių represijų net ir grįžę po jų į namus nesijautė saugūs ir buvo priversti slėpti savo praeitį. Neretai sutuoktiniu buvo pasirenkamas panašaus likimo žmogus. Taip šeima tapdavo vienintele saugumo oaze sudėtingoje ir priešiškoje visuomenėje, tik šeimoje buvo galima atvirai kalbėti apie savo patirtį ir įsitikinimus (Gailienė, Kazlauskas, 2004, p.82), kas ir galėtų paaiškinti, kodėl dviejų nukentėjusiųjų vaikai jaučiasi geriau.

Beje, panašu, kad minėta tendencija, kad blogesnė savijauta, kai mama nukentėjusi, o geresnė, kai abu tėvai patyrę represijas, labiau būdinga moterims. Be abejo, reikėtų patikrinti, ar pastebėtos tendencijos pasitvirtintų didesnėje imtyje. Kol kas gautus rezultatus galime laikyti tik akstinu tolesniems tyrimams, kuriuose būtų atsižvelgiama į tai, kad tėvų ir mamų patirtos traumos poveikis sūnums ir dukterims gali būti skirtingas.

6. Tyrimo ribotumai

Atliktas tyrimas yra daugiau aprašomasis, kuriuo siekėme atsakyti į pirmus klausimus apie tai, kaip sovietines represijas išgyvenusiujų žmonių patirtis paveikė jų vaikus. Buvo iškeltos tam tikros prielaidos, nustatytos tendencijos, kurios traumų psichologijos požiūriu atrodo pakankamai rimtos ir yra vertos tolesnių tyrinėjimų.

Reikia pastebėti, kad atsakiusiujų procentas nebuvo labai didelis (gražinta 46,5% klausimynų). Taigi, nors iš pradžių buvo ketinta atrinkti atsitiktinę grupę, panašu, kad kol kas taip nėra. Nežinome, kiek tyrime dalyvavusi imtis reprezentuoja visą antrąją kartą. Kai kuriuose trauminio streso tyrimuose pastebima, kad dėl pasipriešinimo ir vengimo dažnai dalyvauti atsisako sunkiai traumuoti žmonės (Weisæth, 2004). Nėra aišku, ar taip nutiko ir šiuo atveju. Gal kaip tik dėl

kokių nors priežasčių, pavyzdžiui, tikėdamiesi tam tikrą kompensaciją, klausimynus grąžino labiau traumuoti asmenys. Kadangi vaikus pasiekėme padedami tėvų, iškyla klausimas, kiek čia buvo jų įtakos. Viena vertus, galbūt tėvai, dėl jau minėtos priežasties, davė tų vaikų kontaktus ar perdavė anketas tiems, kurie buvo labiau nukentėję, o gal priešingai, pasakė telefonus, adresus tų, kurie geriau adaptavęsi, su kuriais jie palaiko geresnius santykius.

IŠVADOS

1. Dauguma represuotų asmenų vaikų mano, kad tėvų patirtos represijos turėjo įtakos jiems ar jų gyvenimams. Neigiamas psichologines pasekmes jie mini du kartus dažniau nei teigiamas.
2. Nustatyta mažai skirtumų tarp represuotų asmenų ir antrosios kartos potrauminės simptomatikos išreikštumo:
  - nukentėjusiųjų vaikai *daugiau* nei represuoti asmenys patiria tarpasmeninio jautrumo ir agresyvumo simptomų;
  - nukentėjusiųjų vaikams *mažiau* nei represuotiems asmenims būdingi disociacijos simptomai.
3. Represuotų asmenų ir jų vaikų vidinės darnos jausmas beveik nesiskiria.
4. Ryšys tarp represuotų asmenų vaikų ir jų tėvų patiriamų traumos simptomų, vidinės darnos jausmo yra nestiprus. Dažniausiai su vaikų patiriamais traumos simptomais susijęs tėvų tarpasmeninis jautrumas ir miego sutrikimai. Dažniausi vaikų patiriami traumos simptomai, susiję su tėvų patiriamais simptomais, yra nerimas ir somatizacija.
5. Represuotų asmenų dukterims labiau nei sūnums būdingas nerimas ir somatizacija.
6. Pastebėta tendencija, kad blogiausiai prisitaikę yra tie represuotų asmenų vaikai, kurių mamos patyrė represijas, o geriausiai – tie, kurių abu tėvai yra nukentėjusieji.
7. Pagal neigiamo požiūrio į savo ateitį intensyvumą represuotų asmenų vaikai beveik nesiskiria nuo kitų panašaus amžiaus Lietuvos gyventojų.

LITERATŪRA

Bachar E., Cale M., Eisenberg J., Dasberg H. Aggression expression in grandchildren of Holocaust survivors – a comparative study // *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 1994, vol. 31, no. 1, p. 41-47.

Baron L., Reznikoff M. Narcissism, interpersonal adjustment, and coping in children of holocaust survivors // *Journal of Psychology*, 1993, vol. 127, no. 3, p. 257-269.

Breslau N. Epidemiologic Studies of Trauma, Posttraumatic Stress Disorder, and Other Psychiatric Disorders // *Canadian Journal of Psychiatry*, 2002, vol. 47, no. 10, p. 923-929.

Chaitin J. „Living with“ the Past: Coping and Patterns in Families of Holocaust Survivors // *Family Process*, 2003, vol. 42, no. 2, p. 305-322.

Davidson A. C., Mellor D. J. The adjustment of children of Australian Vietnam veterans: is there evidence for the transgenerational transmission of the effects of war-related trauma? // *The Australian And New Zealand Journal Of Psychiatry*, 2001, vol. 35, no. 3, p. 345-351.

Domanskaitė-Gota V. Lietuvos ir Danijos paauglių psichologinio traumatizmo ypatumai. Magistro darbas. Vilniaus universitetas, Klinikinės ir socialinės psichologijos katedra, 2000.

Eurelings-Bontekoe E. H. M., Verschuur M. J., Schreuder B. Personality, Temperament, and Attachment Style Among Offspring of World War II Victims: An integration of descriptive and structural features of personality // *Traumatology*, 2003, vol. 9, no.6, p. 106-122.

Gailienė D. Vienos diagnozės istorija // *Naujasis židinys*, 2001, Nr. 12, p. 675-683.

Gailienė D. Nevilties lygis socialinės atskirties grupėse. Mokslinio tyrimo ataskaita. Vilnius: Socialinės politikos grupė, 2002.

Gailienė D., Kazlauskas E. Po penkiasdešimties metų: sovietinių represijų Lietuvoje psichologiniai padariniai ir įveikos būdai // *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2004, p. 78-126.

Gudaitė G. Sovietinės traumos psichologiniai padariniai ir analitinis procesas // *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2004, p. 127-149.

Yehuda R. et al. Phenomenology and psychobiology of the intergenerational response to trauma // *Intergenerational Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*, 1997.

Yehuda R., Schmeidler J., Giller E. L., Siever L. J., Binder-Brynes K. Relationship Between Posttraumatic Stress Disorder Characteristics of Holocaust Survivors and Their Adult Offspring // *American Journal of Psychiatry*, 1998a, vol. 155, no. 6, p. 841-843.

Yehuda R., Schmeidler J., Wainberg M., Binder-Brynes K., Duvdevani T. Vulnerability to posttraumatic stress disorder in adult offspring of Holocaust survivors // *American Journal of Psychiatry*, 1998b, vol. 155, no. 9, p. 1163-1171.

Kansteiner W. Testing the limits of trauma: the long-term psychological effects of the Holocaust on individuals and collectives // *History of the human sciences*, 2004, vol. 17, no.2/3, p. 97–123.

Kazlauskas E. Politinių represijų ilgalaikės psichologinės pasekmės. Daktaro disertacija, 2006.

Kellermann N. P. F. The long-term psychological effects and treatment of Holocaust trauma // *Journal of Loss and Trauma*, 2001a, no. 6, p. 197-218.

Kellermann N. P. F. Transmission of holocaust trauma – an integrative view // *Psychiatry*, 2001b, vol. 64, no. 3, p. 256-267.

Krysińska K., Lester D. The Contribution of Psychology to the Study of the Holocaust // *Dialogue & Universalism*, 2006, vol. 16, no. 5/6, p.141-156.

Kuodytė D. Traumuojanti istorija // *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2004, p. 13-27.

Lev–Wiesel R. Intergenerational Transmission of Trauma across Three Generations: A Preliminary Study // *Qualitative Social Work*, 2007, vol. 6, no. 1, p. 75-94.

Major E. F. War stress in a transgenerational perspective: Norwegian concentration camp survivors and two other resistance groups and their children. Oslo, 1996, 322 p.

Magids D. M. Personality comparison between children of hidden holocaust survivors and american jewish parents // *Journal of Psychology*, 1998, vol. 132, no. 3, p. 245-255.

Qouta S., Punamäki R.-L., El Sarraj E. Mother-Child Expression of Psychological Distress in War Trauma // *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 2005, vol. 10, no. 4, p. 135-156.

Sagi-Schwartz A., van Ijzendoorn M. H., Grossmann K. E., Tirtsa J., Grossmann K., Scharf M., Koren-Karie N., Alkalay S. Attachment and traumatic stress in female holocaust child survivors and their daughters // *The American Journal of Psychiatry*, 2003, vol. 160, no. 6, p. 1086-1092.

Sorscher N., Cohen L. Parental Communication of Trauma among Children of Children of Holocaust Survivors, 1992. [žiūrėta 2005 m. kovo 3d.]. Prieiga per internetą: http://www.eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2/content_storage_01/0000000b/80/22/56/37.pdf

Van Ijzendoorn M. H., Bakermans-Kranenburg M. J., Sagi-Schwartz A. Are Children of Holocaust Survivors Less Well-Adapted? A Meta-Analytic Investigation of Secondary Traumatization // *Journal of Traumatic Stress*, 2003, vol. 16, no. 5, p. 459–469.

Varnienė J. Istorijos konspektai: civilizacijos, Lietuva, pasaulis. Vilnius, 1999. 239 p.

Vogel M. L. Gender as a factor in the transgenerational transmission of trauma // *Women & Therapy*, 1994, vol. 15, no. 2, p. 35-48.

Weisæth L. Psichotraumatologija Europoje // *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2004, p. 28-77.

Weiss M., Weiss S. Second Generation to Holocaust Survivors: Enhanced Differentiation of Trauma Transmission // *American Journal of Psychotherapy*, 2000, vol. 54, no. 3, p. 372-386.

Wiseman H., Barber J. P., Raz A., Yam I., Foltz C., Livne-Snir S. Parental communication of Holocaust experiences and interpersonal patterns in offspring of Holocaust survivors // *International Journal of Behavioral Development*, 2002, vol. 26, no. 4, p. 371–381.

Wiseman H., Metzl E., Barber, J. P. Anger, Guilt, and Intergenerational Communication of Trauma in the Interpersonal Narratives of Second Generation Holocaust Survivors // *American Journal of Orthopsychiatry*, 2006, vol. 76, no. 2, p. 176-184.

PRIEDAI